

Jon Helge Tollefsen

Cistercienserordenen i møte med krisetider

Endringer i natursyn og naturforvaltning gjennom middelalderen

Masteroppgave i Historie

Veileder: David Brégaint

Mai 2023

Scene fra livet til St. Bernard, malt av Jörg Breu (1475-1537)

NTNU

Kunnskap for en bedre verden

Jon Helge Tollefsen

Cistercienserordenen i møte med krisetider

Endringer i natursyn og naturforvaltning gjennom middelalderen

Masteroppgave i Historie
Veileder: David Brégaint
Mai 2023

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Forord

Til pappa.

Arbeidet med denne masteroppgaven har vært krevende, men også svært givende. Fiske, jakt og naturopplevelser er noe jeg setter pris på og har vokst opp med selv, og det å derfor få skrive en oppgave som handler om hvordan middelaldermennesket så naturen rundt seg har tilbudt nye perspektiver. Dette er noe jeg kommer til å ta med meg videre.

Først og fremst vil jeg takke veilederen min, David Bregaint. Hans faglige hjelp og kloke ord ellers har gitt kunnskap, motivasjon og lyst til å skrive.

Takkelisten er utover dette så klart lang. Jeg setter stor pris på den støtten jeg har fått fra familie og venner. Spesielt de som har måttet tolerere foredragene mine ved private sammenkomster har vært tålmodige med meg. Jeg vil også gi stor takk til mine søstre, Marte og Renate, samt min kusine, Victoria, som har bidratt med korrekturlesing. Så klart vil jeg også takke min mor, som har hjulpet og støttet meg gjennom prosessen.

Til slutt vil jeg nevne Bjørn og Niklas som også har stilt opp for meg, og fortjener stor takk. Begge har bidratt til å motivere og støtte meg rundt skrivingen av oppgaven, men kanskje enda viktigere har de også stilt opp på utallige fisketurer til alle døgnets tider.

Jon Helge Tollefsen

Trondheim, 12.05.2023

Sammendrag

I denne oppgaven ser jeg på cisterciensk natursyn og -forvaltning gjennom middelalderen. Tekstene fra ordenens gullalder, spesielt under Bernard av Clairvaux, skaper et rammeverk for å forstå natursynet deres. Dette rammeverket ser jeg på i kontekst med krisetider i senmiddelalderen, med pest, krig og religiøse utfordringer som eksterne påvirkninger på cistercienserne. Disse elementene gjør at ordenens verdslige forutsetninger endrer seg. Ved siden av disse endringene er det også interne og eksterne forsøk på reform, hvor man vil tilbake til ordenens monastiske og religiøse røtter. Ved å sette dette opp mot hverandre vil man kunne se hva slags forandringer som blir implementert i løpet av senmiddelalderen. Til slutt vil jeg bruke blant annet Wolfgang Marius, en cisterciensk abbed i Aldersbach kloster på tidlig 1500-tallet, som et eksempel på hvordan cisterciensere i senmiddelalderen kan ha reorientert seg fra natur og det religiøse aspektet som springer ut fra naturen over til mer sekulære, verdslige behov.

Abstract

In this project I look at Cistercians' view on nature and management through the Middle Ages. The texts from the Cistercian golden age, particularly under Bernard of Clairvaux, creates a framework to understand their view on nature. I use this framework to contextualise times of crisis in the late Middle Ages, with plague, war and religious challenges working as external influences on the Cistercians. These elements changes the orders' secular prerequisites. Next to these changes there are also internal and external attempts to reform, trying to return to the orders' monastic and religious roots. By looking at these factors together I try and see what changes are implemented during the late Middle Ages. Finally, I, amongst other things, use the Cistercian abbot Wolfgang Marius, abbot of Aldersbach abbey in the early 15th century, as an example on how Cistercians in the late Middle Ages might have reorientated themselves from nature and the religious aspect that comes out of the natural world, over to their secular, earthly needs.

Innholdsfortegnelse

Forord.....	ii
Sammendrag	iv
Abstract	iv
1 Innledning.....	1
1.1 Problemstilling og tematikk.....	1
1.2 Kilder og metode	3
1.2.1 Litteraturoversikt.....	4
1.2.2 Metode	7
1.3 Cisterciensernes etablering og historie.....	8
1.4 Historiografi fra etablering til i dag	13
1.4.1 Generelt om cisterciensk historiografi	13
1.4.2 Cisterciensernes narrativ.....	14
1.4.3 18- og 1900-tallets forskning.....	15
1.4.4 Etterkrigstid og til i dag.....	16
1.5 Oppgavens struktur	17
2 Cisterciensk syn på natur.....	19
2.1 Grunnlaget for cisterciensk natursyn	19
2.2 Opphav og narrativ.....	23
2.3 Cisterciensk natursyn i senmiddelalderen 1300-1500	27
2.4 Cistercienserordenen i møte med kriser i senmiddelalderen	29
2.4.1 Miljø og klima som utfordring	30
2.4.2 Avskogingen av Europa	31
2.4.3 Renessansen og humanismens syn på natur.....	33
2.4.4 Skisma, reform og konsekvenser.....	35
2.4.5 Interne utfordringer	37
2.4.6 Svartedauden	38
2.5 Cisterciensk natursyn og et Europa i endring.....	40
3 Naturen som forvaltes.....	43
3.1 Topografi, natur og ressurser	43
3.1.1 Klostrenes topografi og oppbygning	44
3.1.2 Vann og myrområder	46
3.1.3 Gruvedrift	47
3.1.4 Skog	48
3.1.5 Eierskap og naboskap.....	50
3.3 Eiendomsforvaltning, reformforsøk og sentralisering	52

3.3.1 Reform og pavelige buller i regi av pave Benedict XII	52
3.3.2 Forvaltningsgrunnlag og implikasjoner av salg	54
3.3.3 Reform som grunnlag for generell endring	55
3.4 Hagen som umiddelbar nærhet til natur.....	55
3.4.1 Wolfgangs argumentasjon og fravær av natur.....	58
3.4.2 Wolfgang som eksempel på underliggende endringer av natursyn.....	61
3.5 Cisterciensk forvaltning og ideal	62
4 Konklusjon	65
Illustrasjoner.....	69
Bibliografi	69
Primærkilder.....	69
Sekundærlitteratur:.....	69

1 Innledning

“Believe me, I have discovered that you will find far more in the forests than in the books; trees and stones will teach you what no teacher permits you to hear.”¹

Naturen har vært en kilde til mat, ressurser og undring gjennom menneskets historie. Fra antikken og frem til i dag har vi brukt, manipulert og påvirket landskapet rundt oss og fylt naturen med symbolikk og forestillinger. Disse forestillingene har forandret seg gjennom tidene, og de karakteristikkene vi gir naturen i dag er nok rimelig fjernt fra hvordan middelalderens mennesker så naturen rundt seg. Sitatet over, skrevet av Bernard av Clairvaux, kan være et bidrag i det å forstå hvordan middelalderens menneske så nytten av og forstod naturen rundt seg. Bernard var en munk og leder av cistercienserordenen, hvor sistnevnte var en utspringer fra den benediktinske orden på slutten av 1000-tallet.² I det han skriver, at man kan finne mer i skogene enn i bøkene, og hvordan trær og steiner kan lære bort ting en lærer ikke kan eller vil, forteller Bernard oss at naturen er en viktig del av verden for cistercienserne. Ved å observere og bruke naturen kunne man få en praktisk læring som ingen bøker kunne erstatte eller gi, samt en forståelse av verden som er uavhengig av menneskets teoretiske og praktiske formidling. Bernard var som nevnt leder av cistercienserordenen, og i løpet av hans levetid forsøkte han å tett integrere den naturlige verden opp til cisterciensernes virke. Basert på tekster av Bernard og andre ser man at cistercienserne tidlig tilegnet naturen en iboende egenskap hvor religion, kunnskap og den materielle verden møttes. Dette natursynet skal utforskes videre i dette prosjektet.

1.1 Problemstilling og tematikk

Cistercienserordenen var i høymiddelalderen en maktfaktor både religiøst og politisk på det europeiske kontinentet. Ordenen ekspanderte raskt gjennom 1100-tallet, og ble fort en av flere ordener med religiøs autoritet. Ordenen ble etablert ifølge dem selv som en reaksjon på den falmende og korrupte benediktinske ordenens frafall fra Benedikts regel.³ Med dette bruddet ville de etterfølge det monastiske livet på en mer bokstavelig måte. Det monastiske livet de strebet etter tilsvarte det de monastiske ordenene fra tidlig kristendom bedrev, hvor man i mindre lokalsamfunn etablerte en levemåte hvor menneskets søken etter Gud og opplysning gjennom blant annet stillhet og fysisk arbeid var det som stod sentralt.⁴ Benedikts regel var en

¹ Glacken 1967: s. 213

² Burton & Kerr 2011: s. 3.

³ Burton & Kerr 2011: s. 3-4.

⁴ Lawrence 2001: s. 2-3.

kulminering av forsøk på å nedskrive veiledninger om dette, og fungerte som en rettleiding for hvordan det monastiske livet skulle leves på en optimal måte.⁵ Cistercienserne, smått takket være den bokstavelige tolkningen av Sankt Benedikts regler om arbeid, hadde et natursyn som tradisjonelt innebar aktivt, fysisk arbeid for samtlige i ordenen, og som fort utviklet seg til også å ha et blick på den naturlige verden som et religiøst og spirituelt fristed med aktiv forbindelse til Gud.⁶

Forvaltningen deres av den naturlige verden, eller disse grøntområdene, jordene og eiendommen, tilfalt naturlig med deres måte å se og kombinere religion og sekulær makt i ett.⁷ Gjennom senmiddelalderen minker den regelrette sekulære makten til ordenen seg, og de selger eller leier ut enorme områder de ikke lenger makter eller evner å vedlikeholde. På dette punktet i ordenens historie har Europa gått gjennom flere realhistoriske hendelser som har formet det europeiske kontinentet. Kriser i form av alt fra krig, pest og klimautfordringer skjer parallelt med en reformbevegelse som skyter fart for å motarbeide en angivelig dekadens og moralsk forfall iboende i den vestlige kirka.⁸ Disse hendelsene påvirket også cistercienserne, og ordenen slet i likhet med resten av Europa med disse utfordringene. Nettopp siden ordenen ble såpass kraftig berørt, og således måtte blant annet selge unna store eiendommer, vil jeg se nærmere på deres natursyn og -forvaltning i møte med krisetiden i senmiddelalderen. Hva endrer seg i natursynet deres i møte med disse krisene, og hvordan påvirker dette i så fall forvaltningen de utfører på sine eiendommer? For å svare på dette er det flere områder som må undersøkes nærmere.

For å lettere definere rundt cistercienserordenen vil jeg avgrense oppgaven til Europa. Det vil være en undersøkelse som viser brede, generelle trender over en lengre periode. Natursynet cistercienserne utviser og skrev ned i løpet av deres tidlige etablering vil være sentralt og stå som rammeverk for å tolke den videre utviklingen i senmiddelalderen. Tidsmessig vil oppgaven derfor gå fra cisterciensernes etablering i 1098 og frem til cirka 1500, hvor de tidligere cistercienske skriftene gjennom 11- og 1200-tallet danner grunnlaget for de teologiske og naturorienterte idealene som følger ordenen gjennom høy- og

⁵ Lawrence: s. 21-22.

⁶ Lawrence: s. 172-73.

⁷ Smith s. 11, 12.

⁸ Hoffmann 2014: s. 289, 324. | Pribyl 2017: s. 199. | Mixson & Roest 2015: s. 13-14. | Utallige konflikter, som hundreårskrigen, preger cisterciensernes virke. Ved siden av dette var det også sykdom, som pest, som påvirket Europa, og klimaforandringer som førte til blant annet hungersnød.

senmiddelalderen.⁹ Natursynet og forvaltningen vil sees på i lys av komparative elementer til andre tilsvarende monastiske ordener, som den fransiskanske og den benediktinske ordenen. Samtidig vil det bli brukt flere eksempler fra øvrig cisterciensk forvaltning. Disse eksemplene vil komme fra ulike klostre i ulike nasjoner i Europa, for å i større grad eksemplifisere hvordan cistercienserne forholdt seg til de ulike aspektene av deres monastiske liv, herunder natursynet deres.¹⁰ For eksempel vil jeg gå dypere inn på hvordan skogen som ressurs ble forvaltet, hva disse skogene kunne inneholde, samt skogens forbindelse med andre typer ressurser som vann og kort opp mot gruvedrift. Innunder dette vil det å se nærmere på det innesluttede monastiske livet bli relevant, og se om for eksempel hagen i denne utviklingen tar over de forvaltningsmessige og religiøse aspektene ved grøntområdene deres. Siden det i bunnen av denne forvaltningen ligger et natursyn med både verdslig og religiøs autoritet og makt til grunn, er det derfor naturlig å skulle sette opp denne forvaltningen opp mot dette natursynet.¹¹

Oppgavens tematikk går derfor inn under et stadig voksende og relevant tema.¹² Miljøhistorie har blitt et større og mer framtrædende felt, og relevansen for dette med de utfordringene vi møter i dag er stor. En ting er å forstå hvordan man i fortiden møtte klima- og miljøutfordringer, med de teknologiske begrensningene de hadde, men det er minst like relevant å føre paralleller med hvordan samfunnet i fortiden reagerte på klimaendringer satt opp mot hvordan verden gjør det i dag. Naturen og mennesket henger sammen, og det er derfor viktig å skulle se tilbake til fortiden og se på hvordan deres syn og reaksjoner på naturen kan være behjelpelig for nåtiden, og derfor også fremtiden.

1.2 Kilder og metode

For å forstå grunnlaget for oppgaven har det vært viktig å forstå natursynet og naturforvaltningen gjort av cistercienserne. I hovedsak har jeg bygget denne forståelsen på både primærkilder og sekundærlitteraturens tolkninger av de samme primærkildene, men på grunn av oppgavens art har sekundærlitteraturen bidratt vesentlig. Siden det er en såpass spredt oppgave geografisk sett har kildeomfanget vært av en variert grad, med ulike fagfelt,

⁹ Spesifikt gjennom Exordium Parvum og den anonyme Beskrivelse av Clairvaux (Description of Clairvaux), samt visse utdrag av tekster som presentert av Sorrell 1988.

¹⁰ For eksempel generaliserer Hoffmann 2014 og har et mer helhetlig perspektiv på naturen i middelalderen, mens andre eksempler vil gå dypere inn, som Smith 2019.

¹¹ Smith 2019: s. 3.

¹² Arnold 2013 | Bauernfeind & Woitek 1999 | Collet & Schuh 2018 | Hoffmann 2014 | Jordan 2018 | Jørgensen 2010 | Jørgensen & Jørgensen 2008 | Pribyl 2017 | Smith 2019 | Sorrell 1988 | de Vingo, Vandewiele, Casazza & Lega 2019. |

tematikk og regioner undersøkt av sekundærlitteraturen.¹³ I det neste delkapittelet skal dette utdypes.

1.2.1 Litteraturoversikt

Oppgaven dreier seg tungt rundt sekundærlitteratur. Det er disse sekundærkildene som har i størst grad vært tilgjengelig. Blant annet på grunn av ordenens historikk og kontekst i senmiddelalderen finnes det begrensede mengder transkriberte og spesielt oversatte primærkilder.¹⁴ I forhold til dette prosjektet har nettopp det vært den største utfordringen, mangelen på slike primærkilder, men jeg har dermed forsøkt å kompensere ved å sette opp så godt som mulig sekundærlitteraturen opp mot de tilgjengelige primærkildene. Dette har gitt både muligheter, men også begrensninger for materialet jeg har hatt å jobbe med. I første omgang har cistercienserne en mengde veletablerte kilder fra ordenens tidligere epoke som har blitt forsket på i flere ulike sammenhenger og over lengre perioder.¹⁵ Spesielt disse tidligere kildene utdyper og utforsker natursynet til ordenen i stor grad. Nettopp fordi disse kildene kommer fra gullalderen, eller etableringsfasen til ordenen, er de et ledd i det å danne en cisterciensk identitet, og viser derfor til hvordan etterfølgerne i tiden etter skal eller kan se på naturen rundt seg.¹⁶

Den største utfordringen med disse kildene er samtidig at de kommer fra den tidlige perioden til cistercienserne. Omfanget av primærkilder fra senmiddelalderen kan ikke sammenlignes, og de i senmiddelalderen er samtidig skrevet i en ganske annen kontekst enn de tidligste kildene.¹⁷ Der hvor det før ble skrevet for å påvirke og skape en identitet for å skille seg fra benediktinerne, kan det se ut til at i senmiddelalderen er de kildene som er tilgjengelige fokusert rundt forsvar og legitimering av eiendom; det er med andre ord fravær av spirituell relasjon til naturen.¹⁸ Dette har fort sammenheng med de kildene som også er igjen etter de ulike hendelsene som kom utover 1500-tallet. Likevel gir de tilgjengelige kildene brukt i

¹³ Salmien 2011 viser hvordan ordenen strakk seg ut i Baltikum med fiskerettigheter i Finland | Burton & Kerr, Jamrozak, med flere viser et overordnet perspektiv | Bouchard 1991 viser spesifikt til Frankrike | Burton & Stöber 2008 går dypere inn på klostre og tilhørende samfunn på de britiske øyer

¹⁴ Bouchard 1991: s. 3.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Burton & Kerr: s. 12, 20, 35.

¹⁷ Bouchard 1991: s. 3 - som spesifisert over | Utover dette henviser jeg til den generelle utviklingen av Europa gjennom middelalderen, hvor cistercienserordenen i 1098 har helt andre forutsetninger enn det ordenen har bare 300 år senere.

¹⁸ Wolfgang Marius' krønike fra første halvdel av 1500-tallet, sett bort ifra at det er en krønike, henviser heller til juridiske aspekter (som eiendom donert til klosteret han skriver om, Aldersbach) istedenfor eierskap knyttet opp til natur eller ordenens religiøse autoritet og aspekter.

oppgaven et visst innblikk i for eksempel hva man prioriterte av argumentasjon for å ikke måtte gi slipp på de eiendommene man hadde.

De mest fremtredende primærkildene har vært kjente og mye undersøkte verker.¹⁹ Ikke minst har de blitt oversatt flere ganger, til flere språk, og siden blant annet latinkunnskapene mine er tilnærmet ikke-eksisterende har jeg satt lit til disse oversettelsene. For et overhengende rammeverk rundt ordenen, og den generelle forståelsen av det, har jeg brukt Benedikts regel.²⁰ Av kilder fra ordenens gullalder har jeg brukt *exordium parvum*, som er et manuskript talende for ordenens tidlige etablering. Videre er den anonyme beskrivelsen av Clairvaux også brukt, siden den i stor grad blander sammen religiøse og beskrivende elementer overfor naturen rundt klosteret og har således mye å fortelle nettopp om natursynet til cistercienserne.²¹ For tiden etter ordenens gullalder har jeg sett på Wolfgang Marius sin krønike fra Aldersbach kloster, som er en krønike eller årbok for klosterets historie.²²

I 1542 fullførte Wolfgang Marius krøniken *Annales sive Cronicon domus Alderspacensis*. Wolfgang, eller Bolfgangus, var en utdannet cisterciansk munk og abbed ved Aldersbach kloster.²³ Krøniken er en årbok, eller historiebok, for klosteret, med et fokus på de ulike abbedene og de hendelsene som ledet opp til Marius tid som abbed. Krøniken gir et blikk inn i hvordan Marius, som var spesielt reformorientert, så hendelsene rundt ham. Spesielt fremtredende er påvirkningene fra Martin Luther på omverdenen, reformasjonen og resultatene av krigføringen som ble utført i løpet av hans levetid i krøniken.²⁴ Som en historisk kilde er krøniken et overraskende velskrevet og oversiktlig verk. Den gir godt innblikk i historien til Aldersbach, med beskrivelser og forklaringer på hvordan klosteret var i den tilstanden det var i ut i fra hvordan Wolfgang så hendelsene.

Benedikts regel er det som satte standarden for det monastiske livet, spesielt for cistercienserne.²⁵ Reglene skal ha blitt skrevet ned i løpet av 500-tallet, og ble spredt utover

¹⁹ Burton & Kerr: s. 16, 21. | På grunn av deres historiske verdi har de vært vesentlige i etableringen av cistercienserordenens historie, og som resultat av dette har deres proveniens og bakgrunn blitt diskutert og kritisert.

²⁰ Fry 1982.

²¹ Glacken: s. 213

²² Wolfgang Marius, som oversatt av Kapsner & Kalhammer 1996.

²³ Posset 2005: s. 93, 95, 102. | Han var også utdannet humanist, samtidig som han var reformist, hvor han var merkbart inspirert av Bernard av Clairvaux og hvordan klosteret skulle ideelt sett drives, samt tilegnet Aldersbach forfall spesielt til forestående abbeders dekadens og uegnethet som årsak.

²⁴ Posset: s. 103.

²⁵ Lawrence: s. 18.

Europa i løpet av tidlig middelalder.²⁶ Her har jeg brukt reglene, som oversatt av Fry, som et øvrig rammeverk for å se hva slags regler cistercienserne forsøkte å etterfølge.²⁷ Innunder dette har ikke innholdet i reglene i seg selv nødvendigvis en større nytte, men fokuset ligger heller i hvordan den ble etterfulgt gjennom middelalderen og hvordan den ble tolket av og etterfulgt av munkene i ettertiden. Dens utbredelse gjennom Europa, og kopieringene gjort av den, gjorde reglene viden kjent og etterfulgt, spesielt da for den kristne verden og de monastiske ordenene.²⁸

Exordium Parvum forteller om etableringen av Citeaux. Det er en av ordenens tidligste kilder som viser cisterciensernes eget syn på deres etablering.²⁹ Således fungerer den som en interessant kontekstualisering og uttrykk for ordenens syn på seg selv, da den kan stå som eksempel på hvordan cistercienserne forsøkte å opprettholde et eget narrativ og monopol på deres egen historie. Sån sett fungerer den som en identitetsmarkør og -skaper, da innholdet av den redegjør for hvilke elementer som burde inkluderes i etableringen av nye klostre, herunder isolasjon og etterfølgelsen av Benedikts regel.³⁰ Videre gir den også en generell kontekstualisering av ordenens opprinnelse, med inkluderte brev og bakgrunner for etableringen av ordenen.

Den anonyme beskrivelsen av Clairvaux fungerer også som en identitetsskaper. Teksten er en beskrivelse av klosteret Clairvaux, hvor fokuset ligger på naturelementene og ressursene som omgir klosteret.³¹ Beskrivelsen gir et innblikk i hvordan forfatteren så verden rundt seg, og ikke minst hvordan religionen omfavner den naturlige verden; forfatteren tilegner klosteret paradisiske egenskaper, med forbindelser til Jerusalem, og blir et verk som skaper en forbindelse mellom cistercienserne og cisterciansk identitet for ettertiden.³² Teksten virker til å være en forherligelse av hvordan de cistercianske klostrene skal fungere, spesielt i samarbeidet med naturen, og kan anses som idealet for hvordan et kloster skal fremstå i denne sammenhengen.

Sekundærlitteraturen har basert seg både på enkelte casestudier, om for eksempel forvaltningen av spesifikke gruver, regionale skogs- eller myrområder, mens andre har tatt for

²⁶ Ibid: s. 21.

²⁷ Fry 1982.

²⁸ Lawrence: s. 18, 20, 21, 29-30.

²⁹ Burton & Kerr: s. 10.

³⁰ *Exordium Parvum*: Kapittel III, XV

³¹ Matarasso 1993: s. 287-292.

³² Ibid: s. 286, 288-289. Også Matarasso tar for seg sammenligningen med det paradisiske klosteret og dets tilknytning til Jerusalem.

seg de mer generelle trendene til Europa og cistercienserordenen.³³ Siden dette er forskning med så ulike utgangspunkt synes jeg de utfyller hverandre på en god måte, i en såpass grad at de kan være med på å fortelle om generelle trender man kan finne igjen i ordenen i senmiddelalderen. Likevel ligger igjen hovedutfordringen i at de generelle bøkene kan være nettopp litt for generelle, mens de som tar for seg casestudier kan være litt for spesifikke, og ikke minst være spredt over et for lite geografisk område.³⁴ Dette er en generell utfordring med historien til cistercienserne, også for oppgaven min, da kildematerialet som har overlevd må ha hatt de rette historiske forutsetningene for å overleve til i dag. For eksempel har Frankrike en rik arv av materiale, mens det i andre regioner hvor reformasjonen og konflikter har hatt særs sterke påvirkninger på de monastiske ordenene gjennom tidene, har ført til en overvekt av kildemateriale fra spesifikke regioner.

1.2.2 Metode

Mye av det vi vet om cisterciensernes natursyn kommer fra dem selv, men på grunn av ordenens utspring fra benediktinerne har det samtidig vært viktig å inngå komparative analyser med hvordan benediktinerne så og forvaltet naturen. Siden cisterciensernes natursyn blir såpass redegjort for i løpet av 1100-tallet, har det vært naturlig å se på hvordan disse kildene har blitt sett på av historikere i dag. Disse tolkningene, kombinert med mine egne meninger og egne analyser av for eksempel *exordium parvum*, har stått for rammeverket av dette natursynet.

Samtidig har sekundærlitteraturen også stått for oversettelsene av og kontekstualiseringen av de rettslige og kartografiske dokumentene i senmiddelalderen. Siden disse dokumentene ikke direkte går inn på natursynet har jeg måttet tolke dem i lyset av tematikken. Med dette mener jeg hvordan kildene fra senmiddelalderen som forteller noe om eiendommene til cistercienserne ikke inneholder for eksempel teologiske grunnlag for hvorfor nettopp cistercienserne har krav på jorda.³⁵ I stedetfor er disse kildene deler av rettstvister eller kartografier, eller også krøniker skrevet ned for å gå inn på det juridiske eierskapet av eiendommene.³⁶ Dette betyr likevel ikke at kildene mangler relevanse; spesielt i krøniken er det interessant hvordan det legges vekt på de juridiske aspektene ved overføring av eiendommen. Videre har jeg også satt disse dokumentene, samt det øvrige natursynet fra

³³ Charvatova 2019 | Jordan 2018 | Keyser 2020 | Hoffmann 2014 | Knapp, Nelle & Kirleis 2015.

³⁴ Eksempelvis Burton & Kerr, Glacken, Sorrell og Hoffmann generaliserer i stor grad, mens Smith går mer i dybden på enkelte eksempler

³⁵ Jamroziak 2013: s. 18.

³⁶ Bouchard: s. 2-3.

høymiddelalderen, inn i kontekst med hvordan det europeiske samfunnet hadde utviklet seg i senmiddelalderen.

I slike typer prosjekt som dette er typen undersøkelse varierende. Det avhenger også ofte av hva spesifikt som skal undersøkes. For eksempel er administrative, normative og paleo-miljømessige undersøkelser normale former for undersøkelser når man går inn på historien til klostre og deres omkringliggende natur, men dette tror jeg tilfaller seg i stor grad til mindre geografiske enheter.³⁷ Siden denne oppgaven er av såpass bred karakter, samt med et relativt langt tidsspenn, føler jeg det er mest gunstig med tekstanalyse for en forståelse av ordenen på et generelt nivå, og heller gå inn på casestudier og sammenligne disse med andre tilsvarende caser, der det er mulig. For eksempel vil jeg derfor sammenligne beskrivelsene av Clairvaux og de mer velkjente klostrenes etableringer med krøniken fra klosteret Aldersbach, hvor sistnevnte i stor grad utelater natursyn, men heller fokuserer på de juridiske grunnlagene for klosterets eierskap.³⁸

1.3 Cisterciensernes etablering og historie

Det europeiske religiøse landskapet var sterkt berørt av den benediktinske orden gjennom 1000-tallet. Ordenen, som baserte seg på Benedikts regel, hadde derimot i stor grad veket unna de mer praktiske aspektene ved regelen, og det monastiske livet som representertes var i hovedsak basert på det liturgiske.³⁹ De monastiske ordenene på dette tidspunktet reflekterte i stor grad den brede politiske, sosiale, økonomiske og kulturelle miljøet de eksisterte i, men som et resultat av og et utspring av dette kom en annen orden som skulle prege det europeiske landskapet i stor grad, nemlig cistercienserne.⁴⁰ Med et skisma mellom øst og vest i 1054 og en reformbevegelse i anløp av grunnleggelsen til cistercienserne i 1098 var det sterke meninger om den benediktinske ordens overdrevne rikdom og fravær av etterfølgelsen av Benedikts regel.⁴¹ Robert, en abbed ved det benediktinske klosteret Molesme, forsøkte seg på flere eksperimenter hvor målet var en mer asketisk versjon av det de bedrev med i klosteret; et liv i fattigdom og hvor fokuset lå i eget arbeid.⁴²

³⁷ Arnold 2013: s. 11.

³⁸ Wolfgang Marius: kapittel 1, 8, 36, 41. | Matarasso: s. 287-292.

³⁹ Burton & Kerr 2011: s. 1.

⁴⁰ Ibid: s. 3.

⁴¹ Ibid: s. 3.

⁴² Ibid: s. 11-12.

I 1098 ble cisterciensernes første hus etablert.⁴³ Stedet hvor dette klosteret ble tillagt var kalt Citeaux og lå ved byen Dijon i Burgund-regionen i Frankrike. Dette klosteret, som i utgangspunktet ble etablert av en Robert av Molesme, var startskuddet for cistercienserne. Samtidig var det en kulminering av en lengre prosess som hadde foregått blant annet i forbindelse med den gregorianske reformbevegelsen gjennom 1000-tallet.⁴⁴ I løpet av de neste sidene skal jeg presentere en kortfattet historie av den cistercienske orden, fra dets etablering i 1098 og frem til senmiddelalderen, cirka 1500. Først vil jeg ta for meg etableringen og ordenens løsrivelse fra benediktinerne, for deretter å se på den tidlige utvidelsen av ordenen i høymiddelalderen. Deretter vil jeg redegjøre for utviklingen gjennom 12- og 1300-tallet, for deretter å se på munkeordenens svekkelse i løpet av senmiddelalderen.

Robert av Molesme var den som etablerte klosteret i Citeaux. Molesme var et benediktinerkloster, og Robert var en munk av ordenen, men Citeaux skilte seg fort fra Molesme og benediktinerne.⁴⁵ I løpet av 1000-tallet var det stor religiøs diskurs, som satt i gang av pave Gregor VII, og deler av denne diskursen gikk ut på hvordan kirka hengav seg til rikdom og avvek fra de opprinnelige klostrenes og eremittenes livsstil.⁴⁶ I løpet av den cistercienske ordenens tidlige opprinnelse ble det derfor satt stort fokus på å skulle leve et asketisk liv, altså et fattig liv. Det ser man også i grunnleggelsen av Citeaux, samt den cistercienske ordenens skrifter om deres tidlige historie for øvrig.⁴⁷ Citeaux ble beskrevet som et isolert sted, passende til det tilbaketrekkende livet cistercienserne mente var nødvendig for deres religiøse sjeleliv.⁴⁸ Klosteret og dets religiøse doktrine ble fort en populær plass, og etablerte kort tid etter dets egen grunnleggelse flere datterklostre i samme region.

I ordenens tidlige historie var det spesielt 3 figurer som stod frem. Robert er allerede nevnt som grunnleggeren av ordenen. Etter at Robert etablerte klosteret ble han fort sendt tilbake til Molesme av Urban II, etter munkene i Molesme sitt ønske.⁴⁹ Alberic, også fra Molesme, overtok lederskapet, men døde i 1109 og Stephen Harding overtok.⁵⁰ Harding stod for flere viktige elementer for ordenens videre utbredelse og konsolidering som munkeorden. Blant annet var det han som stod for kodifisering av ordenens skriftlige fundament, ordenens

⁴³ Burton & Kerr 2011: s. 1.

⁴⁴ Ibid: Burton & Kerr: s. 1, 3. | Clark 2011: s. 56-57.

⁴⁵ Berman 2010: s. 5-6. | Bruun 2013: s. 5-6.

⁴⁶ Clark 2011: s. 56.

⁴⁷ Burton & Kerr: s. 29.

⁴⁸ Ibid: s. 9, 16.

⁴⁹ Ibid: s. 9.

⁵⁰ Ibid: s. 9-10.

autonomi fra sekulære herskere og fikk godkjenning av paven i 1119 for at cistercienserne skulle bli anerkjent som en egen orden.⁵¹ Han var også en av de opprinnelige munkene som stod for løsrivelsen fra Molesme, sammen med Robert, og mente en strengere tolkning av klosterreglene til St. Benedikt var nødvendig.⁵²

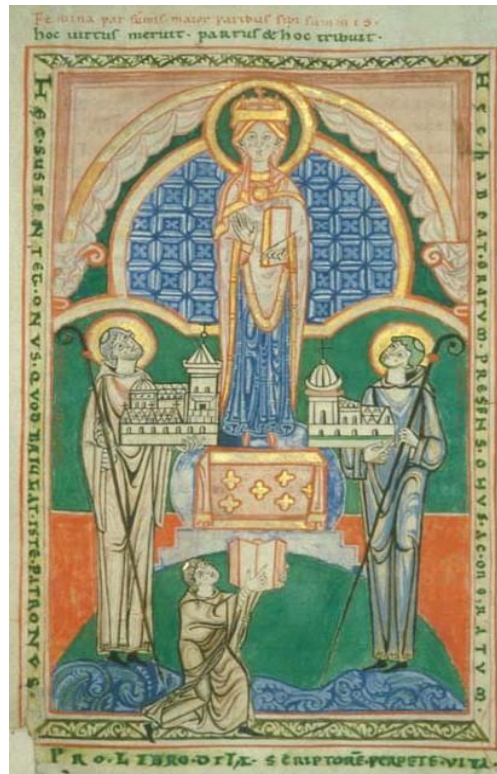

Fig. 1 – en illustrasjon fra et manuskript, Stephen Harding til høyre. Merk hvordan samtlige er omringet av grønnfarge.

Harding faller derimot i skyggen til Bernard av Clairvaux. Som kanskje den mest kjente cistercienseren stod han i bresjen som grunnlegger av datterhuset i Clairvaux gjennom flere viktige prosesser og hendelser, både internt og eksternt i ordenen. Internt i ordenen forsøkte han blant annet å få stopp på eller bremse utbredelsen av cistercienske klostre, som på dette punktet hadde utbredt seg til de fleste land i Europa.⁵³ Utover det stod han angivelig i en sentral rolle som støttespiller for pave Innocens II under skismaet i 1130, hvor han blant annet skal ha overtalt den engelske kongen til å støtte opp om Innocens.⁵⁴ Videre skal han også ha predikert for det mislykkede andre korstoget, hvor han deretter skal ha bidratt til å etablere

⁵¹ Burton & Kerr: s. 21, 38.

⁵² Ibid: s. 15.

⁵³ Ibid: s. 21, 33, 36. | På dette punktet hadde ordenen spredt seg til blant annet Italia, England, Spania, Norge og Polen.

⁵⁴ Ibid: s. 38.

cistercianske klostre i Det Hellige Land.⁵⁵ Samlet sett har disse tre hatt store innvirkninger på ordenen også etter deres død, og de skriftene de etterlot seg for ordenen i ettertid etablerte de idealene og ideene som ordenen bygget videre på – de gav et teologisk og således et realhistorisk fundament for cisterciensernes natursyn, verdensanskuelse og hvordan ordenen skulle samhandle med naturen og verden rundt dem.

Ordenen vokser seg større gjennom 1100-tallet. Helt siden Robert og hans følge etablerte seg i Citeaux, og videre med Harding og Bernard, så ordenen enorm vekst på relativt kort tid. Mye av dette kan settes i sammenheng med klosterets brudd med benediktinerne, nedskrivningen av bøker og regelrett ryktespredning.⁵⁶ Robert var påvirket av det han angivelig anså som dårlig utøvelse av Benedikts regel i Molesme, og begrunner dette som årsaken til etableringen av Citeaux.⁵⁷ Dette ble en fundamental del av cisterciensernes organisasjon og virke, hvor essensen av ordenens videre skilnader fra benediktinerne legger til grunn praktisk arbeid og å etterstrebe en asketisk livsstil.⁵⁸ Samtidig etterstrebet de en isolert og mer naturorientert posisjon i samfunnet de levde i, nettopp for å bruke isolasjonen og naturen som en forestilling av hvordan tidligere eremitter og klostresamfunn levde i ørkenen.⁵⁹ Denne formen for klosterliv ble videreført og nedskrevet gjennom Harding og Bernards tid, med flere ulike bøker og verk skrevet ned.⁶⁰

Etter Bernards død blir det fort mer turbulent for ordenen. I utgangspunktet skulle ordenen rent administrativt møtes en gang i året, med en abbed fra de eldste datterhusene til Citeaux som representanter.⁶¹ Dette var derimot et møte hvor representanter fra fjernere strøk slet med å delta på, og etter hvert ble det gitt innrømmelser til de klostrene som hadde lengre reisevei.⁶² Etter det fjerde Laterankonsilet i 1215 blir organisasjonsformen prisgitt av pave Innocens III, men på grunn av ordenens større utbredelse blir dette møtet fort vanskeligere å holde.⁶³ Ordenen fortsetter å utvide seg, men på grunn av størrelsen brygges det utfordringer i visse områder. I Irland var det gjennom 1200-tallet utfordringer knyttet til utpekingen av ulike

⁵⁵ Ibid: s. 51.

⁵⁶ Ibid: s. 21, 38.

⁵⁷ Ibid: s. 10.

⁵⁸ Ibid: s. 109.

⁵⁹ Burton & Kerr: s. 6, 16.

⁶⁰ Ibid: s. 16, 21. | Historiografisk sett har det vært en større debatt hvorvidt de tidligste bøkene sine dateringer stemmer, og således om man kan snakke om en cisterciansk bevegelse eller orden; dette er en debatt jeg ikke går videre inn på, og forutsetter at de generelt aksepterte dateringene er mer eller mindre korrekte

⁶¹ Ibid: s. 88.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid: s. 83.

administrative posisjoner. På grunn av konfliktens art ble det vanskeligere og vanskeligere for det overordnede organet til ordenen å holde på en uniformitet og konformitet, som resulterte i et mislykket forsøk på reform.⁶⁴

Det mislykkede reformforsøket viser fundamentale utfordringer for ordenen. Utover 13- og 1400-tallet er det dog ikke bare faktorer internt i ordenen som skaper problemer. På 1300-tallet starter hundreårskrigen mellom Frankrike og England, samt svartedødens inntog i Europa. I 1378 kom det et nytt skisma i den katolske kirke, som virkelig gikk utover ordenens administrative apparat og evne til å kommunisere klostrene imellom.⁶⁵ Klostre i ulike land ble delt mellom hvilken pave kongen i landene klostrene befant seg i støttet, og møtene som skulle holdes i Citeaux for abbedene var ikke lenger mulig. På tross av disse større utfordringene holdt ordenen på en større politisk makt. Det var ikke før etter 1500-tallet, med reformasjonen, Englands oppløsning av religiøse hus og religiøse kriger i Frankrike at cistercienserne falt fra som en større politisk enhet.⁶⁶

Cisterciensernes nedgang kan derfor sies å ha hatt sin begynnelse med de lokale konfliktene i Irland. Til tross for disse ulike konfliktene gjennom høy- og senmiddelalderen holdt ordenen seg likevel godt sammen. Nettopp siden ordenens administrasjon var godt forankret med skrift falt ikke de ulike klostrene langt fra hverandre i forhold til forvaltning. Det som derimot kan være interessant er å se nærmere på hvordan cisterciensernes forhold til naturen rundt dem forandret seg. I utgangspunktet skulle klostrene være selvberget, og basert på beskrivelsene gitt under etableringen av nye klostre virket det også som om klostrene skulle (ønskelig) ha en viss estetisk eller topografisk beliggenhet.⁶⁷ Utfordringene disse plassene kunne ha, basert på de regionalt geografiske forskjellene, forutsatte gjerne hardt arbeid, kultivering av og arbeid med jordområdene deres. Likevel kommer det en dreining fra fokuset på eget arbeid over til regulering, salg og leie av egne områder i senmiddelalderen.⁶⁸ Eksterne faktorer, som pest og krig, kan og hadde nok en innvirkning på dette, men derfor vil det bli interessant å videre se nærmere på om det kan ha vært en intern rettferdiggjøring av dette satt i lys av cisterciensernes religiøse utgangspunkt, noe jeg vil gå dypere inn på i kapittel 2 og 3.

⁶⁴ Ibid: s. 98.

⁶⁵ Ibid: s. 99.

⁶⁶ Ibid: s. 101.

⁶⁷ Burton & Kerr: s. 58. | Bruun 2013: s. 30. | Ordenen etablerte seg også i byer, noe som i utgangspunktet var for å opprettholde handelen de drev med i lokalsamfunnene, men cisterciensiske klostre og tilhørighet i byer ble til en viss grad normalisert i løpet av senmiddelalderen.

⁶⁸ Burton & Kerr: s. 176.

1.4 Historiografi fra etablering til i dag

Cistercienserne har en lang og rik historie. Det er også en historie skrevet både innenfra og utenfra ordenen, som takket være cistercienserne selv har blitt sterkt påvirket av deres egen historieskriving og deres eget narrativ. Heldigvis har bildet cistercienserne dannet av seg selv gjennom årene blitt nyansert og utfordret, satt også i forbindelse med de ulike formene for historie som har kommet gjennom 1900-tallet.⁶⁹ I historiografien vil jeg derfor først gi et raskt overblikk over cistercienserne og det narrative rundt etablering av ordenen og det natursynet de har fremstilt, primært for seg selv, eller det fremtredende «idealet» de ville vise til.

Deretter går jeg gjennom starten på den moderne historiografien og hvordan de var en del av narrative gitt gjennom nasjonsbygging på 1800-tallet, før jeg til sist tar for meg den mer kontemporære forskningen som blir gjort på ordenen i dag.

1.4.1 Generelt om cisterciensk historiografi

Siden oppgaven dreier seg rundt cistercienerordenen er det historiografien til denne som er mest relevant. Samtidig er det viktig å inneha de ulike aspektene ved oppgaven som kan forklare hvorfor historiografien ser ut som den gjør, herunder hvordan natursynet til latinsk kristendom har påvirket det monastiske narrative. Cistercienserne går inn under en latinsk monastisk kontekst, siden de er en del av den katolsk-religiøse historien. Synet og forskningen på ordenen har derimot endret seg i vesentlig grad i løpet av de siste århundrene. For ordens skyld vil jeg poengtere at ordenen bredte seg ut over hele Europa, og i senere tid, etter reformasjonen, bredte den seg også videre til Amerika. Derfor er forskningen som er gjort på ordenen fra gammelt av variert etter nasjonale interesser og historiefaglige tradisjoner. Historiografien rundt ordenen vil derfor bli av en mer generaliserende karakter, med en oversikt over de generelle trendene som feide gjennom Europa fra 1800-tallet og til i dag. Samtidig er det også verdt å skulle nevne at ordenen fortsatt eksisterer og jobber den dag i dag med å utforske deres fortid og teologiske arv.⁷⁰ Blant annet oversetter de tidligere verk og skrifter, samtidig som de jobber selvstendig og i lag med andre, sekulære organisasjoner og institusjoner; det er med andre ord et etablert forskningsnettverk knyttet til cistercienserordenen.⁷¹

⁶⁹ Blant annet har det blitt satt fokus på cistercienske nonner og deres forhold til resten av cistercienserordenen og omverdenen, cisterciensernes plass i føydalsamfunnet og lignende – har gått lengre enn 1800-tallets fokus på ordenens plass i nasjonsbyggingen, og således blitt påvirket av de ulike historiefeltene som har kommet i ettertid.

⁷⁰ Jamroziak 2013: s. 5. | Jamroziak 2021: s. 5.

⁷¹ Ibid.

Samtidig er ikke tematikken kun sentrert rundt cistercienserordenen. I løpet av etterkrigstidens forskning på munkeordenen har det også dukket opp flere fagfelt og -grener innenfor historiefaget som nyanserer og utfordrer det tradisjonelle forskningsmaterialet man fokuserte på gjennom tiårene før.⁷² Her spesifikt har blant annet natur-, klima- og miljøhistorie blitt en større gren innenfor historiefeltet, som kombinert med andre tverrfaglige studier har gitt muligheten til å se fortiden i helt forskjellige perspektiv enn tidligere. Av de teoriene som kom fra denne vridningen av perspektiv ser jeg et gjentagende navn og teori hos flere av de som skriver om natursyn i sin forskning, nemlig Lynn White Jr. sin teori om kristenteologi knyttet opp til natursyn.⁷³ Denne teorien har blitt sterkt kritisert og utfordret.⁷⁴ Jeg vil ikke påstå at denne oppgaven faller som et direkte motsvar til hypotesen, men den går likevel innunder en lengre debatt rundt tematikken om samspillet mellom natur og mennesket og hvordan de hang sammen i middelalderen.

1.4.2 Cisterciensernes narrativ

Interessant nok har cistercienserne skrevet ned sin historie fra etableringen deres. Dette blir i dag forklart med bakgrunn i at de ville ha kontroll på sitt eget narrativ for å fremme deres egne interesser.⁷⁵ Historiene vi får fra cistercienserne, om dem selv, er med andre ord særs subjektive, nettopp på grunn av forsøkene på å fremme egeninteressene sine. De var veldrevne og gode på å skrive historier, som kan karakteriseres og deles inn i to hovedmoduler: historiserte og ikke-historiserte nedskrivninger.⁷⁶ Forskjellen mellom disse er at de historiserte fortellingene er skrevet som krøniker, en presentasjon av deres egen fortid satt i en kronologisk rekkefølge for å holde en relasjon til datoer og andre markeringer av tid som gav mening og kunne relateres til av leseren.⁷⁷ De var med andre ord ment som faktiske holdepunkter for samtidige munkers å relatere tid og andre hendelser til. De ikke-historiserte nedskrivningene var i større grad en del av det kulturelle aspektet til ordenen.⁷⁸ Spesielt i

⁷² Walton 2009: s. 166-167.

⁷³ White 1967.

⁷⁴ Walton 2009: s. 2.

⁷⁵ Burton & Kerr: s. 9-10. | Jamroziak 2021: s. 3. | Arnold 2013: 33-35. | Arnold 2014: s. 2-3. | Som et ledd i både benediktinsk, og deretter cisterciensk, historieskriving skrev de ofte historiene sine i et slikt lys som favoriserte ordenen selv, og dette var ikke et fjernt fenomen for den påfølgende historieskrivingen ordenen organiserte også etter middelalderen. Det er først med et mer etablert og akademisk orientert historiefag at cisterciensernes historie har blitt sett på i nytt lys – det er så klart likevel også interessant med ordenens egne historiske verk i senere tid, nettopp fordi det kommer fra ordenen selv.

⁷⁶ Jamroziak 2021 s. 3

⁷⁷ Jamroziak 2021: s. 3.

⁷⁸ Ibid.

forhold til liturgi, ordenens egne minner og deres interne uttrykk for identitet og samhold var det de ikke-historiserte fortellingene som bidro til å opprettholde dette.⁷⁹

Ved slutten av middelalderen, og med reformasjonen i full sving, svinnet autoriteten til ordenen hen i de landene som hengav seg til protestantisme. I de katolske områdene fortsatte ordenen å eksistere i institusjonelle former, og nedskrivning av de ulike helgene relatert til ordenen ble også dokumentert.⁸⁰ Dette skapte en kulturell og religiøs arv for historikere opp mot 1800-tallet, som dermed dokumenterte de monastiske ordenens historie gjennom et lineært, eller et kronologisk, narrativ. Siden disse historikerne opp til 1800-tallet gjerne var integrert inn i de monastiske ordenene selv, var det med andre ord ordenen selv som skrev ned sin egen historie, og dermed hadde et tilnærmet monopol på deres eget narrativ.⁸¹ Dette narrativet endrer seg derimot gjennom 1800-tallet, da historie som fag blir profesjonalisert, samtidig som samfunnet rundt historiefaget går gjennom rivende kulturelle utviklinger.

1.4.3 18- og 1900-tallets forskning

Synet på cistercienserne gjennom 1800-tallet var sterkt preget av samtidens nasjonsbygging.⁸² Spesielt var det faktorer som nevnte nasjonsbygging og en økende grad av sekularisering av samfunnet som forklarer perspektivene på forskningen. Med det i bakgrunn er det viktig å presisere hvordan de ulike nasjonenes politikere og akademikere hadde ulike meninger om hvordan denne nasjonsbyggingen skulle foregå og hva det var som skulle bidra til å definere nasjonen; sekularisering, kulturarv og andre elementer betød ikke det samme for de ulike nasjonene. For eksempel var Tyskland i stor grad i en sekulariseringsprosess, hvor man ikke skulle forherlige den katolske, kirkelige fortid.⁸³ Derfor ble ikke cistercienserne som institusjon og religion som sådan videre forsket på. I andre sekulære sammenhenger var det derimot verdt å inkludere monastiske ordener, så fremt det samtidig kunne bidra til å opplyse om verdslige aktører, så for eksempel skifte av eiendom og økonomi ble inkludert i historieforskningen.⁸⁴

Innunder dette falt det dermed et fokus på rural- og agrarhistorie, hvor de monastiske ordenene stod som aktører opp mellom stat og kirke, og det rent religiøse og kulturelle falt ut

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid: s. 4. | Arnold 2014: s. 3. Kirkelig historieskriving i tidlig moderne nytid var preget av et «oss mot dem»-fokus, hvor ulike narrativ, som katolisisme mot protestantisme, konkurrerte mot hverandre.

⁸¹ Jamroziak 2021: s. 4.

⁸² Jamroziak 2021: s. 6. | Arnold 2014: s. 3-4. Perioden markerer, spesielt med von Ranke, skillet mellom religiøs og politisk historie.

⁸³ Jamroziak 2021: s. 6.

⁸⁴ Ibid.

av fokus.⁸⁵ I likhet med de monastiske ordenen selv skulle nasjonene danne et narrativ om deres egen historie, og disse narrative ble preget av de respektive landenes utvikling hvor det eksempelvis var stor forskjell mellom katolske og protestantiske land. I Tyskland, under Ranke, ble for eksempel cistercienserordenen sett på nettopp som en institusjonell orden, og med et nasjonsbyggende narrativ som grunnlag for forskningen.⁸⁶ I land som Italia, Frankrike og Spania stod fokuset på andre ting, også gjerne på grunn av deres egne monastiske klostre sine historier.

Første halvdel av 1900-tallet fortsetter og utvikler forskningen på cistercienserne seg. Med Annales-skolen ser man en dreining fra en ren institusjonell historie og realhistorie over til mentalitetshistorie, med et større fokus på kulturelle mentaliteter over lengre tid.⁸⁷ Monastisk og religiøs historie hadde med dette fått en ny vridning, men det var fortsatt røster som forholdt seg kritiske til at religion som en del av det hverdagslige, som en folkelig mentalitet, fortsatt ikke var satt i høyt nok fokus; til tross for at det ikke lenger kun var forskning som satte det religiøse opp mot det statlige var det fortsatt en mangel på hvordan religionen fungerte for det vanlige mennesket og religion som kultur.⁸⁸

1.4.4 Etterkrigstid og til i dag

Etterkrigstiden markerer igjen flere utviklinger. Det er i løpet av tiårene etter andre verdenskrig at det akademiske narrative rundt den cistercianske ordenen etableres og blir dominert av ideen om at ordenen var en innovatør innen både teknologi og økonomi i middelalderen.⁸⁹ Videre gjennom andre halvdel av 1900-tallet blir det også i større grad tilgjengelig flere kilder fra ulike arkiv som kan belyse ulike aspekter ved ordenens historie.⁹⁰ Samtidig med denne liberaliseringen blir det også flere historiske felt som blir satt i fokus i tiårene etter andre verdenskrig, med blant annet klima og miljø som en økende interesse.

I forhold til klima og miljø ble de monastiske ordenene satt på prøve i 1966. Religion, og da kristendom spesielt, ble kraftig kritisert av Lynn White Jr., hvor han mente at det var vestlig

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Burke 1992: s. 3, 5, 6. | Jamroziak 2021: s. 5-6.

⁸⁷ Burke: s. 15-16.

⁸⁸ Arnold 2013: s. 9-10.

⁸⁹ Walton 2009: s. 165-167. | Hoffmann 2014: s. 104. | Jamroziak 2021: s. 7-8.

⁹⁰ Bouchard 1991: s. 2-3. Eksemplifiserer på side 3 hvordan det har blitt publisert tusenvis av dokumenter fra cistercienserne, men antallet gjør det vanskelig å prosessere og gå gjennom i større grad.

katolsk kristendom som førte verden ut i en økologisk krise som fortsatt vedvarte.⁹¹ Dette synet ble kraftig kritisert og har i ettertid blitt nyansert, men dog ikke direkte motbevist, blant annet ved å poengtere hvordan bærekraft var en viktig del av samspillet mellom natur og mennesket, samt hvordan middelaldermennesket opererte rundt og i den naturlige sfære.⁹² Likevel gav og gir White sin tese en interessant vinkling og interessant tematikk rundt religion og natur, noe som i cisterciensk kontekst har gått om hverandre.

I dag blir cistercienserordenen stadig forsket på. Samtidig er det ikke bare historikere som står for dette, men takket være tverrfaglige studier og økt fokus på hvordan andre fagfelt kan bidra til å opplyse om ordenens fortid ser man at flere ulike aspekter av ordenens dagligliv blir oppdaget. For eksempel i Norge er det en tverrfaglig gruppe som for øyeblikket anvender arkeologisk og bioteknologi for å vise til hva slags mat som ble laget på Hovedøya kloster i Oslo.⁹³ Et slikt prosjekt er ikke interessant kun på grunn av dets direkte fagtekniske anvendelse, men fordi det kan bidra til å nettopp plassere et religionskulturelt bakteppe og kontekstualisering av det som ble spist. Det er med andre ord et emne som er i stadig endring, og hvis man ser bort fra det i bare et øyeblikk vil man falle helt ut av notene og det generelle narrative, som påpekt av David Robinson.⁹⁴ Til tross for all denne økte interessen for og forskning på den cistercienske ordenen har det vært mangler i forskning på ordenen i senmiddelalderen. Det er definitivt en overveldende grad av fokus på ordenens tidlige historie, og det er tilsynelatende også her kildematerialet er rikest.⁹⁵ Derfor vil det, satt i kontekst av natursyn og den stadig økende graden av ervervet kunnskap om cistercienserne, være interessant å se nærmere på og eventuelt kunne gi generaliserende innsikt i hvordan og om det cistercienske natursynet endret seg i løpet av senmiddelalderen med de krisene tidsperioden førte med seg.

1.5 Oppgavens struktur

De neste stegene i oppgaven har jeg delt inn i to. I kapittel 2 vil jeg gå gjennom det cistercienske natursynet, med et rammeverk satt rundt de kildene som kommer fra cisterciensk gullalder. Siden tekstene fra rundt etableringen og frem til cirka 1200 er de som i størst grad skaper cisterciensk identitet og ideal er det disse som har størst relevans, og er etter min

⁹¹ Hoffmann 2014: s. 87-88. | White sin hypotese var derimot ikke rettet direkte mot cistercienserne selv, men mot kristendommen generelt.

⁹² Hoffmann 2014: s. 19-20, 88-91, 346.

⁹³ Garnier & Vedeler 2021.

⁹⁴ Burton & Kerr 2016: s. 9.

⁹⁵ Som nevnt tidligere er det i hvert fall disse tidligste kildene som har blitt gjennomgått mest.

mening de som skaper grunnlaget for det cistercianske natursynet. Dette vil jeg deretter sette opp og kontekstualisere med krisene i senmiddelalderen, hvor jeg vil forsøke å vise hvordan påvirkningen disse krisene har på cisterciansk natursyn. Med denne utviklingen som bakgrunn skal jeg deretter i kapittel 3 gå inn på cisterciensernes forvaltning av naturen og eiendommene deres. Innunder dette vil jeg vise hva slags natur de forvaltet, samt utdype på hvordan de underliggende endringene i cisterciensernes natursyn kommer som resultat av krisene og den sosiokulturelle utviklingen som foregår i senmiddelalderen. Her vil jeg også poengtere hvordan cistercienserne forsøker å motvirke utfordringene de møter, gjennom reformarbeid, og se nærmere på hvordan de kan ha forsøkt å skape orden i en stadig mer kaotisk verden ved å reorientere visse aspekter av deres monastiske virke til et mer lokalt og letthåndterlig konsept, nemlig hagen. For å underbygge dette vil jeg primært se til de overnevnte krisene de møter på, samt sette opp de tidlige tekstene mot krøniken skrevet av Wolfgang Marius.

2 Cisterciensk syn på natur

For å gi et rammeverk rundt forståelsen av natursynet og -forvaltning i senmiddelalderen er det viktig å se til natursynet til ordenen. Siden disse henger særlig sammen vil jeg starte med å vise til natursynet. Natursynet, det nedskrevne og det teoretiske aspektet ved det, har lavere terskel for å bli en heller idealisert tilstand som går på det abstrakte og spirituelle. Dette kontra naturforvaltningen som satt i lys av å være en ikke uendelig ressurs må ha en jordnær tilnærming til for å kunne opprettholde en viss grad av bærekraft. Derfor, for å sette naturforvaltningen i senmiddelalderen i kontekst, vil jeg redegjøre for, og poengtere, aspekter av natursynet til cistercienserne jeg mener er av viktig karakter i dette kapittelet.

2.1 Grunnlaget for cisterciensk natursyn

Det var en helt annen tilknytning til naturen i middelalderen enn i dag. I dag har teknologi i stor grad skyvet naturen vekk, og den «analoge» naturopplevelsen krever en form for innsats for å oppleves. Naturen i middelalderne, derimot, var alltid til stede på en eller annen måte. Dette reflekteres inn i mer eller mindre alt av det som er bevart etter cistercienserne, fra arkeologiske funn, bevarte bygninger og nedskrevne skrifter.⁹⁶ I dette kapittelet vil jeg dykke dypere ned i natursynet til cistercienserne. Jeg vil først begynne med å gi litt øvrig kontekst for å beskrive og poengtere ytterligere i hvor stor grad naturen var innlemmet, samt hadde en påvirkning på det kristne livet.⁹⁷ Deretter vil jeg spesifisere og eksemplifisere dette, rettet mot cistercienserne, hvor jeg i første omgang skal se videre på Benedikts regel. Etter dette vil jeg gå videre på det cistercienske narrative om deres eget opphav, for igjen å eksemplifisere det de selv anså som en elementær og fundamental tilknytning til det monastiske og naturlige livet. Til slutt vil jeg kontekstualisere dette natursynet opp mot verdslig makt, og til slutt om dette endrer seg i større grad mot senmiddelalderen.

Naturen, og det mennesket fylte naturen med eller mente var naturlig, vrimlet av religiøse allegorier for middelalderens kristne. Denne innestående symbolikken kunne bli tolket og ansett på flere måter, hvor man kan dele disse inn i to typer holdninger mot den materielle verden – eskatologisk og en «motstridende» holdning.⁹⁸ Den eskatologiske holdningen mot naturen henviser til Apokalypsen og er særdeles pessimistisk, både overfor individet og hele verden lagd av Gud.⁹⁹ Essensen i dette ligger i hvordan naturen og verden er et iboende

⁹⁶ Helms 2004: 177. | Exordium Parvum: Kapittel III | Smith: s. 4-5.

⁹⁷ Helms: s. 177-78. | Smith: s. 4-5.

⁹⁸ Hoffmann 2014: s. 94.

⁹⁹ Ibid.

negativt sted, hvor menneskets eksistens er drevet av lidelse. I bunn av dette ligger det at menneskets holdning mot naturen kan være og skal være av en likegyldig karakter, siden den materielle verden kun er en distraksjon fra det som er av åndelig og guddommelig viktighet.¹⁰⁰ Den motstridende holdningen mot dette var i en mer asketisk retning, hvor den naturlige verden rundt ikke bare var verdiløs og fylt med ubehag, men var direkte fiendtlig mot mennesket og Gud.¹⁰¹

Med andre ord var naturen og verden et sted fylt med farer og lidelser. Både på et åndelig og materialistisk plan var jorden og naturen et grunnlag for lidelse for mennesket.

Cistercienserne delte nok også dette synet, men dog på en annen måte og de dedikerte likevel velmente tanker og anerkjennelse til naturen. Siden de eskatologiske og dets motstridende holdninger mot naturen kommer fra tidlig middelalder, og skal ha vært påvirket av de eremittiske klostrene i Øst, er det naturlig å se nærmere på dette siden cistercienserne i stor grad baserte seg på liknende tilnærminger.¹⁰² Det cistercienserne derimot skiller seg i større grad med er hvordan de ikke bare har et dommedagsperspektiv i deres tidligere beskrivelser, men refererer til naturen på flere ulike måter og i ulike kontekster; naturen kan stå som en helbredende faktor for syke, som en demonstrasjon av verdslig makt eller som en representasjon for ørkenen de ovennevnte eremittene også skal ha bodd i.¹⁰³

Naturen er aldri langt unna i de tidligere skriftene til cistercienserne. I *Exordium Parvum*, en av de angivelig tidligste nedskrivningene av ordenens historie, blir Citeaux beskrevet på en måte som kan gi innblikk i hvordan cistercienserne anså verdenen og hvordan de selv mente ordenen skulle framstilles:

«(...) they eagerly headed for the desert-place called Citeaux. The place, (...) rarely approached by men back in those days because of the thickness of grove and thornbush, was inhabited only by wild beasts.»¹⁰⁴

Det mest påfallende her ligger i bruken av begrepet «desert-place». Innenfor det cistercienske monastiske livet ligger det essensielle i hvordan ordenen skulle leve i enkelthet og fattigdom, i søken etter isolasjonen for å komme i nærmere kontakt med Gud.¹⁰⁵ I teksten er ikke Citeaux

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Hoffmann: s. 94.

¹⁰² Smith 2019: s. 16.

¹⁰³ Ibid: s. 2, 5, 11, 13. | Innunder dette er det også et element av naturen som en forherligelse av Jesus og representasjon av Jerusalem, og menneskets samhandling med naturen var til ære for og i samarbeid med Gud.

¹⁰⁴ Exordium Parvum: kapittel III.

¹⁰⁵ Burton & Kerr 2016: s. 58.

ment til nødvendigvis å være rent direkte beskrevet som en øde plass, men den underliggende symbolikken om isolasjon er til stede for å innvirke nettopp denne forestillingen. Citeaux skulle temmes, hvor naturen var fra Guds side en kaotisk plass, men samtidig en plass for mennesket å kopiere og underordne det naturlige på en organisert og pragmatisk måte, til menneskets hjelp.¹⁰⁶ I en slik underforstått mening ligger det også derfor til at naturen, det naturlige, var ikke bare natur – det hadde en sekulær, verdslig makt og betydning ved siden av dets religiøse symbolikk.

Ytterligere eksemplifisering av natursynet ser vi i den anonyme beskrivelsen av Clairvaux.¹⁰⁷ Beskrivelsen gir et innblikk i hvordan samtiden så omgivelsene som omkranset klosterkomplekset, og relaterer seg opp til både selve forvaltningen av området, i den grad de brukte naturen rundt dem, og ikke minst hvordan naturen de forvaltet integrerte seg inn i deres religiøse sjeloliv.¹⁰⁸ Ved siden av selve innholdet, som gir stor plass til beskrivelsene av naturen, er det også tydelig at naturen skal kunne manipuleres og arbeides med, i henhold til Benedikts regel. Beskrivelsen tar for seg de ulike delene av naturen som bidrar til selve Clairvaux kloster sitt virke, hvor denne manipulasjonen som cistercienserne utøvde mot naturen og landskapet rundt dem var en sjelelig utfoldelse av den religiøse fromheten de forsøkte å utvise; denne manipuleringen ble ansett som å gi ære til Gud gjennom et samarbeid mellom Gud, mennesket og naturen.¹⁰⁹

“The abbey covers the half of one hillside and the whole on the other. With one rich in vineyards, the other in crops, they do double duty, gladdening the heart and serving our necessities, one shelving flank providing food, the other drink.”¹¹⁰

Beskrivelsen understreker naturens skjønnhet. Ikke minst knytter de også denne skjønnheten tett opp til Gud, og det reflekterer følelser overfor naturen som gjenspeiler og utarter seg inn i det religiøse.¹¹¹ Ved å føre inn en orden i naturen gir cistercienserne naturen en egenskap i form av egennytte, som bidrar til forestillingen om hvordan landskapet som omkranser Clairvaux også kan være sjarmerende og vakkert; å jobbe i disse landskapene var kilde til spirituell vekst og visjonen om paradiset.¹¹² Dette kan også manifestere seg og reflekteres inn i

¹⁰⁶ Glacken: s. 213.

¹⁰⁷ Her brukt oversettelsen av Matarasso, 1993: s. 287-292. Selve forfatteren av beskrivelsen er anonym.

¹⁰⁸ Smith 2019: s. 4.

¹⁰⁹ Glacken: s. 214.

¹¹⁰ Matarasso 1993: s. 287.

¹¹¹ Glacken: s. 175.

¹¹² Glacken: s. 213. | Sorrell: s. 30. Sorrell viser også til en beskrivelse av Rievaulx, som grovt sett minner sterkt om beskrivelsen av Clairvaux, med lignende topografiske trekk som høye bakker, med skoger som gir munkene

hvordan de organiserte og forvaltet andre områder de etablerte, om det så skulle være landskapene rundt lavlandene i dagens Belgia og Nederland, utbyggingen av kanaler i for eksempel Clairvaux eller Po i Italia, eller omgjøringen av skog til kultiverte jorder i eksempelvis Tyskland. Ved å skape miljøene rundt seg, og ikke minst forfatte dette ned til skrifter som følger ordenens liturgiske uniformitet, skapte de et asketisk og religiøst ideal hvor menneskets aktivitet bandt seg opp til Benedikts regel; deres ansvar for å utøve fysisk arbeid, hjelpe fattige og syke, og med den ansamlingen av eiendommer og den verdslige utfoldelsen som medfølger disse eiendommene binder cistercienserne eiendommen og naturen opp til samarbeidet med Gud og deres avhengighet av naturen.¹¹³

Fig. 2 – Rievaulx kloster i dag.

Ordenens arbeid for å tilrettelegge for Benedikts regel ser man også blir beskrevet i teksten. Naturen som omgir Clairvaux blir et helbredende element, både på et spirituelt og fysisk plan. Å omgi seg med planter, frukttrær og skygge gav de syke som trengte det en villig pause, hvor de syke både på et fysisk og et psykisk plan kunne finne roen. «Many fruit-bearing trees of various species make a veritable grove of orchards, which by their nearness to the infirmary afford no small solace to the brothers in their sickness» viser hvordan de syke tilhørende klosteret finner avlastning med trærne rundt, og disse trærne, og naturen generelt, var også kilde til helbredende næring.¹¹⁴ Og så klart er det ikke bare frukttrærne og de ulike ressursene

«a kind of second paradise of wooden delight». Dette understreker, som Sorrell selv påpeker, i hvilken grad cistercienserne så idealet om å være i permanent kontakt med natur, og at den isolasjonen som de ulike klostrene befinner seg i takket være plasseringen deres skal ideelt sett være en integrert del av det monastiske livet.

¹¹³ Glacken: s. 213, 349. | Sorrell : s. 32 | Fry: s. 74.

¹¹⁴ Matarasso 1993: s. 287.

som blir gitt en slik abstrakt mening, men det er også en forutsetning for hvordan ressursene bidrar med å hjelpe munkene i klosteret å utføre disse guddommelige handlingene, altså dette samarbeidet med Gud på et naturlig plan:

«This water, which serves the dual purpose of feeding the fish and irrigating the vegetables, is supplied by the tireless course of the river Aube, (...) which flows through the many workshops of the abbey. Wherever it passes it evokes a blessing in its wake, proportionate to its good offices (...).»¹¹⁵

Spesielt det å ha eiendom og natur til å hjelpe fattige og syke viser hvordan deres fundamentale mål forutsetter en nærhet og bruk av naturen, som i hvert fall gjennom ordenens opprinnelige søken etter identitet og religiøse fundament tilsier at det å bruke og manipulere naturen rundt dem er en naturlig handling og idealiseres.¹¹⁶ Det er dermed ikke overraskende å se at det er sammenheng mellom idealene og de monastiske reglene skulle følge og deres hang til å ha natur og naturressurser rundt seg. Siden det i cisterciensernes verdenssyn også var to ulike sider ved å omgi seg med denne naturen var det også en essensiell del av deres forhold til omverdenen, hvor naturen de omringet seg med var en del av den isolasjonen de strebet etter. Med andre ord var eiendomsgrensene, de fysiske gjerdene satt opp av lekbrødrene, også en metaforisk grense, hvor cistercienserne og deres villmark lå i ødeland.¹¹⁷ Nettopp lekbrødrene stod som bindeledd mellom munkene og den omkringliggende verden, hvor blant annet det å mate de fattige også var en del av det arbeidet de utførte. Denne formen for veldedighetsarbeid, som primært går ut på å mate disse fattige, er også et ideal som gikk gjennom i senmiddelalderen, dog takket være tidens tann med andre forutsetninger.¹¹⁸

2.2 Opphav og narrativ

Eksemplene over demonstrerer en del av cisterciensernes eget narrativ. Dette narrative forsøkte cistercienserne iherdig å inneha et monopol på. Gitt samfunnet rundt dem var det å klare å holde på dette *nedskrevne* narrative en gedigen fordel for dem selv. Opphavet til munkeordenen er sterkt mytologisert, noe som kan ha skjedd på flere ulike måter gjennom

¹¹⁵ Matarasso 1993: s. 288. | I avsnittet før dette beskrives det hvordan også dette glitrende vannet gir et «spectacle» til de syke, som for å understreke at naturen med dets skjønnhet har nytte i form av både helbredelse og de livgivende egenskapene det naturlig innehar.

¹¹⁶ Wolfgang Marius: kapittel 16, 36. | Wolfgang tilskriver klosteret veldedighetsarbeid gjennom hele klosterets historie, men så klart med visse utfordringer på grunn av sekulære konflikter, hungersnød og andre naturkatastrofer.

¹¹⁷ Cassidy-Welch 2001: s. 69, 249.

¹¹⁸ Wolfgang Marius: kapittel 16, 36, 65.

nedskrivningene og handlingene til ulike skikkelser i ordenen gjennom 1100-tallet.¹¹⁹ For enkelthetens skyld er det den normative tilnærmingen jeg velger her, hvor dateringen til verkene gjennom 1100-tallet blir akseptert uten nærmere diskusjon. Tekstene har flere henvisninger til natur, som eksemplene gitt over. Dette er i dag blitt i stor grad antatt for å være av nesten propagandistiske karakter. Siden ordenen, og spesielt de enkelte klostrene selv, stod som forvaltere av lokalsamfunnenes minner kunne de regelrett manipulere hendelser, nedskrivninger og dokumenter til egen favør.¹²⁰ Dette var særlig utbredt for å gi inntrykk av i hvor stor grad ordenens medlemmer var tilbøyelige til og i hvilken grad de etterlevde de strengere Benedikts regel; siden det var gjennom deres utadgående dedikasjon til Gud de fikk donert eiendom for var det så klart fordelaktig for dem å skulle holde på et slikt bilde av seg selv. Spørsmålet kommer derfor om i hvilken grad det de skrev ned reflekterte seg inn i handlingene deres ellers.

For cistercienserne stod klosteret særlig sentralt. I Benedikts regel står det oppført at den som beveger seg utenfor klosteret uten gyldig grunn og tillatelse fra abbeden kan straffes, også fysisk.¹²¹ I dette ligger det at verden både i og utenfor klosteret var av religiøs natur, men spesielt klosteret hadde en stor verdi da klosteret kunne stå som eksempel på verdslig og geistlig Paradis med assosiasjoner til både Edens hage og Jerusalem.¹²² Dette bunner ut i ønsket om isolasjon, hvor klosteret stod som sentrum av dette, men samtidig var det de fysiske barrierene rundt en del av denne isolasjonen.¹²³ Cisterciensernes forhold til skog og land var fylt med religiøse tilknytninger. Et kloster kunne for eksempel hatt en hage, hvor det kunne bli kultivert flere ulike typer frukt, krydder, grønnsaker eller lignende.¹²⁴ Disse avgrensede hagene, eller samfunnene, ble ofte kultivert og arbeidet på som om det skulle ha vært en versjon av verdenen representert i Mosebøkene, eller et kunstig stykke paradisi.¹²⁵ Ikke bare skulle det være en slags form for paradisi, men naturen for disse klostrene skulle også inneha symbolikk for hva slags natur man trodde det var disse bøkene representerte – en slags ødemark i sin naturlige form, hvor det kaotiske naturlige ved Guds bilde kunne og burde bli holdt i stand av mennesket. Den representasjonen av ødemark, og underleggelsen av mennesket, var så klart en kunstig representasjon av det cistercienserne mente de selv gikk

¹¹⁹ Burton & Kerr 2016: s. 13-14.

¹²⁰ Arnold 2013: s. 110-111. | Hoffmann 2014: s. 104.

¹²¹ Fry 1982: s. 91.

¹²² Cassidy-Welch: s. 68-69, 249.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid: s. 97. | Cistercienserne var også kjent for å spre ulike typer mat og krydder om rundt i Europa med andre klostre av samme orden, nettopp for å spre kunnskap.

¹²⁵ Hoffmann 2014: 103.

gjennom for å temme naturen; områdene de ble tildelt eller koloniserte var ikke nødvendigvis ny mark som ikke var rørt tidligere.¹²⁶

Dette kommer i regi av og med en iboende kontinuitet i deres draging mot det monastiske og eremittiske sjelelivet som introduseres til kristendommens monastiske samfunn i dets tidlige år. Under Romerriket og forfølgningene av de tidlige kristne var det flere som rømte til de faktiske, bokstavelige, ørkenområdene i Nord-Afrika og Midtøsten, i blant annet dagens Egypt.¹²⁷ Dette utviklet seg, kanskje mest spesielt under Konstantins religiøse frihet for de kristne, og de eremittiske forholdene ble møtt og parallellisert av mindre monastiske enheter med kristne lokalsamfunn.¹²⁸ Disse hadde uskrevne regler, som for eksempel at man skulle jobbe med jorda, og dette ble deretter eksportert til det latinske vesten, hvor tankegangen ble populær.¹²⁹ Det er med dette i bakgrunn at St. Benedikt sine nedskrivninger, og regler for hvordan føre an et slikt samfunn, ble populært og videreført av Benediktinerne.¹³⁰ Siden Cistercienserne skulle ha en mer bokstavelig tolkning av dette er det verdt å ha det med seg, altså hvordan disse reglene orienterte seg rundt en asketisk livsstil, hvor fokuset stod på bønn, samhold og isolasjon, og ikke minst det å bruke fysisk arbeid for å jobbe med naturen og således seg selv og sitt forhold til Gud.¹³¹

¹²⁶ Ibid | Hoffmann refererer her til i hvert fall et eksempel i England hvor cistercienserne hadde revet ned hele landsbyer for å kunne etablere sine egne klostre.

¹²⁷ Lawrence 2001: s. 1.

¹²⁸ Ibid: s. 1, 3, 4.

¹²⁹ Ibid: s. 5, 6, 11, 13-14.

¹³⁰ Ibid: s. 83. | Strengt tatt er benediktinerne munkesom etterfølger sankt Benedikts regel, her hopper jeg i stor grad over mye av den lengre historien men jeg anser det ikke som direkte relevant.

¹³¹ Lekbrødrene i ordenen sitt arbeid stod som et alternativ til de liturgiske ritualene, og deres bønn var således direkte knyttet opp til det fysiske arbeidet de bedrev.

Fig. 3 – Cisterciansk kloster i Cârța, Romania. Illustrerer en idealistisk plassering av klosteret, med naturen umiddelbart rundt og fjellet i bakgrunnen som fungerer nærmest som en naturlig barriere.

I sentrum av klosteret, i flere aspekter, stod klosterets hage. Hagen var som nevnt en eksemplifisering av hvordan cistercienserne tidlig anså verden; det var et grønt område hvor det kunne vokse urter, frukt, grønnsaker og andre blomster, i ordnede former i dagslyset.¹³² Hagen var som sådan en forestilling av verden cistercienserne forsøkte å kultivere, en plass hvor naturens kaotiske tilstand ble satt i en menneskelig orden for å høste inn godene. Urtene, med sin medisinske art og helbredende egenskaper, stod som eksempel på ordenens kunnskap samlet gjennom århundrene; frukten og grønnsakene som den elementære føden mennesket trengte. Dagslyset hagen trengte for overlevelse stod som kontrast til natten, og all den symbolikken denne kontrasten medfølger.¹³³ Med dette grøntområdet kunne cistercienserne nyte både sjelelige, religiøse opplevelser, men også benytte seg av de sosialpolitiske billedlige fruktene det medførte å ha grøntområder.¹³⁴

Interaksjon med naturen var sjeldent apolitisk.¹³⁵ I dette ligger det at narrative som omhandlet det monastiske hellige liv og narrative rundt deres klostre var ment til å skulle

¹³² Helms 2004: s. 177.

¹³³ Helms 2004: s. 177-78. Hagen manifesterte det naturlige og overnaturlige lyset, og stod som symbol på Edens hage fra mosebøkene – i kontekst med dags- og nattelys var natten representasjon på mørket før skapelsen.

¹³⁴ Smith 2019: s. 9.

¹³⁵ Smith 2019: s. 4-5.

etablere og opprettholde sekulær makt.¹³⁶ Grøntområdene tilhørende klostrene og munkene var koblet til både den materielle verden og det religiøse sjelelivet. Det grønne, som beskrevet av en anonym forfatter i Clairvaux, har helbredende egenskaper.¹³⁷ Ikke bare er naturen vakkert å se på, noe som gir ro til menneskets og dyrenes sinn med sine grønne farger, men det er en bro for menneskets sjeleliv inn til hagene som beskrevet i Mosebøkene.¹³⁸ Det innebærer at naturen har et religiøst og sjelelig perspektiv, som munkeordenen ikke er redd for å skulle utnytte for å utvise religiøst autoritet og samtidig inneha monopol på nettopp denne autoriteten, samt eierrettigheter til denne naturen. Det viser at natursynet og dets religiøse aspekter sammenfaller og er tett tilknyttet det verdslige, materielle livet som også er fylt med realpolitiske, sosiale og kulturelle avgjørelser.

2.3 Cisterciensk natursyn i senmiddelalderen 1300-1500

Det var en ravende utvikling av samfunn som helhet gjennom middelalderen. De siste to århundrene før 1500-tallet var fylt med konflikt, katastrofer, pest og religiøse endringer.¹³⁹ Alt i alt var det en verden i utvikling som cistercienserne navigerte seg gjennom.

Forskningsmessig har dette vært en mindre interessant periode å følge med på cistercienserordenen, og har ikke hatt samme fokus som tiden før 1300-tallet og det etablerende narrative til ordenen.¹⁴⁰ Å sette natursynet til cistercienserne i fokus vil derfor være interessant, men må åpenbart settes i kontekst med samfunnet og verden rundt ordenen for øvrig, nettopp siden det var en slik turbulent periode.

Alt er foranderlig, også cistercienserordenen. Det natursynet som opprinnelig dannes og etableres som «cisterciensk» som sådan, det som er med på å skille ordenens identitet fra for eksempel benediktinerne, er intet unntak. I høymiddelalderen, med disse tidlige skriftene, etablerer ordenen sine liturgiske, administrative og ritualistiske tradisjoner; de teoretiske idealene deres. Gjennom senmiddelalderen blir ordenen så klart påvirket av de ulike abbedene og den generelle teologiske og teknologiske utviklingen. Den tankerekken som i utgangspunktet var satt i et religiøst perspektiv kan, nærmest umerkelig, endres av sekulære ideer.¹⁴¹ Erfaringene de gjør seg formes også av samfunnet rundt dem, og der ordenens idealer i høymiddelalderen preges av en streng etterfølgelse av Benedikts regel, samt også den

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid: s. 2.

¹³⁸ Ibid: s. 6, 8-9.

¹³⁹ Jamroziak 2013: s. 274. | Bruun: s. 40, 74-75.

¹⁴⁰ Jamroziak 2021: s. 6.

¹⁴¹ Glacken: s. 314.

økonomiske ekspansjonen og samlingen av land, blir den i senmiddelalderen møtt med andre sekulære aspekter.¹⁴² Likevel er det en kontinuitet innunder dette, der hvor religion, natursyn, teknologi og kunnskap går hånd i hånd med de ideene, idealene og ikke minst de praktiske behovene cistercienserne har, med elementer som påvirker ordenen fra både et eksternt og internt perspektiv; de samfunnsmessige endringene innad og utad av ordenen leder til blant annet ønske om reform.¹⁴³

I større grad ser man at det fremmes ytterligere ønsker om reformering av ordenen i senmiddelalderen. Disse reformene var ment til å føre ordenen tilbake til sin rettmessige stand og føre ordenen tilbake til den uniforme, asketiske livsstilen de førte i 1100-tallets gullalder.¹⁴⁴ Dette var reformer både internt og eksternt av ordenen, hvor kirka, mer spesifikt pavemakten, på dette punktet i sin helhet hadde fundamentale utfordringer de forsøkte å løse opp ved sentralisering av for eksempel valg av prelater og abbeder.¹⁴⁵ Rent økonomisk ble det utløst blant annet en måte å skulle sikre ordenen fra korrupsjon, noe som ble ansett som et mer vesentlig problem. Måten de skulle gjøre dette på var ved å blant annet hindre dårlig forvaltning av deres egne eiendommer, hvor salg av eller utleie av rettigheter skulle gå gjennom flere ledd.¹⁴⁶ Blant annet skulle ordenens overordnede samling, generalkapitlet, tillate og sanksjonere vekk dette. Sett i lys av anonyme skrifter fra århundrer tidligere er det en relativt radikal endring å gå vekk ifra det realpolitiske eierskapet og den symbolikken som ligger innunder dette; ikke bare er det å skulle gi fra seg en mer direkte tilknytning til Gud, men det er innrømmelser som svekker de individuelle klostrene i seg selv.

Slike innrømmelser kan dog være et resultat av ytre påvirkninger. For alt det var verdt var cistercienserne pragmatiske, og en endring av deres natursyn kan nok tett knyttes opp til de fundamentale utfordringene de gikk gjennom. Samtidig vil det ikke være en fjern tanke å skulle se for seg at på et rent teologisk perspektiv at istedenfor å fokusere på de omkringliggende grøntområdene tilhørende klostrene, kunne de istedenfor se nærmere på og observere ytterligere det nærliggende rundt dem; nemlig hagen. Cistercienserne var flinke ved etableringen av nye klostre å skulle introdusere og etablere hager i dem, og hagene kunne ha

¹⁴² Glacken: s. 349-350.

¹⁴³ Glacken: s. 350.

¹⁴⁴ Jamroziak 2013: s. 242. | Elementer i reformbevegelsen mente blant annet at man igjen hadde falt for langt fra de asketiske idealene fremstilt av Benedikts regel, og derfor måtte gå tilbake til den strenge tolkningen av reglene.

¹⁴⁵ Ibid: s. 242-244.

¹⁴⁶ Jamroziak: s. 243-244.

flerfoldig symbolikk iboende seg.¹⁴⁷ Gitt senmiddelalderens kriser kan man for eksempel se på dem, i hvert fall i Vest-Europa, som en desperat måte å søke kontroll på en verden i stadig endring (attpåtil i en antagelig negativ endring for cistercienserne), og dermed fortsette tradisjonen med å skulle forsøke å kontrollere og samarbeide med naturen.¹⁴⁸ Samtidig kan en økt grad av hagebruk være tilknyttet de regelrett manglende munkene som ellers ville vært i klostrene, og deres faktiske behov for arbeidskraft kan ha minket i vesentlig grad, spesielt takket være slutten på innlemmelsen av lekbrødre etter svartedauden.

2.4 Cistercienserordenen i møte med kriser i senmiddelalderen

Bakteppet for innholdet i dette delkapittelet ligger i de realhistoriske hendelsene i senmiddelalderen. Ved siden av at det er en tid som generelt blir ansett som «krisetid» er det spesifikt tre elementer som kan hatt en større påvirkning, nemlig klimaforandringer, pest og sosiokulturelle utviklinger.¹⁴⁹ Senmiddelalderen, fra rundt 1300, regnes som starten på det som kalles «den lille istid».¹⁵⁰ Første halvdel av 1300-tallet var sterkt preget av dårlig vær og dårlige kornavlinger som følge av dette. I Nord-Europa i 1315-1318 var været såpass ustabil og ugjestmildt, som resulterte i at avlingene forsvant og forvitret, med ringvirkninger i form av hungersnød, død og skyhøye priser på for eksempel havre i England.¹⁵¹ Dette fortsatte frem til midten av 1300-tallet, og uten et institusjonelt sikkerhetsnett gikk matmangelen kraftig utover blant annet fertilitet og dødelighet, spesielt hos den fattigere delen av befolkningen.¹⁵² Dette var dessverre bare opptakten til enda en samfunnsendrende hendelse, og Svartedaudens inntog i Europa i 1346 førte med seg enda en dødelig affære.¹⁵³

Svartedauden førte med seg en betydelig mengde død til Europa. Hele landsbyer ble utslettet og døden omringet alle. Siden så å si alle tilhørende grupperinger av samfunnet ble berørt av denne pesten, førte det også med seg en heller morbid form for hvordan man så på verden.¹⁵⁴ Samtidig med de klimatiske utfordringene, hungersnøden som medfølgte og den dødelige pesten var Europa også preget av krig. På den iberiske halvøy og i Øst-Europa pågikk det

¹⁴⁷ Smith 2019: s. 9.

¹⁴⁸ Burton & Kerr 2016: s. 159 | Jamroziak 2013: s. 64.

¹⁴⁹ Le Goff 1988: s. 106-107. Utover de nevnte krisene over poengterer Le Goff at det var en tid hvor det kristne Europa skrumpet inn i møte med utfordringer, med blant annet avskoging, økonomisk inflasjon og byggingen av nye, store katedraler stoppet opp.

¹⁵⁰ Collet & Schuh, 2018: s. 11. | Omdiskutert begrepsbruk, men jeg legger argumentasjon til grunn at det likevel er et passende begrep da det blir brukt som et rammeverk for felles referanse

¹⁵¹ Ibid: s. 21. | Le Goff 1988: s. 108.

¹⁵² Ibid: s. 20.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Classen 2016: s. 195.

korstog, hvor ordener som cistercienserne fikk etablert seg da de var såpass integrert inn i kolonialiseringen og konverteringen av disse områdene.¹⁵⁵ Hundreårskrigen mellom England og Frankrike begynte i løpet av 1300-tallet, og utallige andre kriger utartet seg over det europeiske kontinentet. Med bakgrunn i disse ulike krisene er det derfor lett å forestille seg en mentalitet og tilnærming til verden som endrer seg parallelt med det som skjedde i senmiddelalderen. I sammenheng med oppgaven vil jeg i dette kapittelet først se nærmere på hvordan cistercienserordenen forvaltet naturen som omringet dem, før jeg tar for meg hvordan de forvaltningsmessige aspektene blir møtt med det grunnleggende natursynet deres, samt endringene i og spesielt rundt ordenen, med de ytre krisene som pågikk.

2.4.1 Miljø og klima som utfordring

Senmiddelalderen var starten på det som kalles «*den lille istid*». Den lille istiden var en periode som varte i omtrent 500 år, fra rundt 1300-tallet, og var preget av en tid med ustabil klima.¹⁵⁶ Dette manifesterte seg i ulike former, og som nevnt tidligere var spesielt starten av 1300-tallet sterkt preget av vær som gav dårlige avlinger og hungersnød som resultat.¹⁵⁷ De store konsekvensene rundt disse avlingene, og den store mortaliteten som medfulgte, har blitt tolket på ulike måter, hvor det blir argumentert for blant annet at Europa var overbefolket og hungersnøden som fulgte var et symptom på dette.¹⁵⁸ Tolkningene er i stor grad sett gjennom en økonomisk linse, hvor konsekvensene kulminerte inn i et protoindustrielt og protokapitalistisk samfunn.¹⁵⁹ For å rette dette inn mot et natursyn- og -forvaltningsperspektiv vil man kunne se at det medførte utfordringer på ulike nivå. De underliggende utfordringene knyttet opp til mangel på mat gjorde for eksempel at det overskuddet cistercienserne hadde til rådighet, som ofte ble brukt til handel, enten forsvant eller ble drevet enormt opp i pris.¹⁶⁰ At kornavlingene feilet såpass mange år på rad førte nok også til et underskudd av arbeid og ikke minst hungersnød for de klostrene som ble rammet, hvor hungersnøden også kan manifestere seg i kroppene til munkene i mange år i etterkant.¹⁶¹

Klimautfordringene var (og er) sterkt koblet opp til menneskelig virksomhet. De ulike konsekvensene som kom med den lille istiden, og den turbulente opptakten, hadde

¹⁵⁵ Burton & Kerr: s. 50-51.

¹⁵⁶ Hoffmann: s. 328.

¹⁵⁷ Collet & Shuh: s. 11, 19, 21.

¹⁵⁸ Ibid: s. 21.

¹⁵⁹ På grunn av kildene tilgjengelige, kartulær og lignende, har økonomien til cistercienserne stått som hovedfokus i lang tid. For å nevne noen eksempler på forskning dedikert til cisterciensernes økonomiske virke, se for eksempel Bouchard 1991.

¹⁶⁰ Burton & Kerr: s. 192-93. | Pribyl: s. 11. | Wolfgang Marius: kapittel 16, 36.

¹⁶¹ Hoffmann: s. 294.

konsekvenser både for det økologiske livet til økosystemer rundt i Europa, men også for menneskelig kultur.¹⁶² For dyre- og plantelivet kunne det ustabile været føre til at planter som tidligere strakk seg ut i ulike regionale grenser takket være varmere klima begrenset seg, eller så kunne plutselige kuldeslag gå kraftig utover gytetiden til eksempelvis silden.¹⁶³ Dette kunne igjen føre til utfordringer for bønder eller fiskere, som mistet inntektskilder og jobb, som igjen har ringvirkninger på både sosialt og økonomisk lag rundt disse. Ikke bare stod det om inntekt, men overlevelse, og slike utfordringer kunne også gå utover mennesket på et kulturelt plan.¹⁶⁴ Cistercienserne møtte også på disse klimautfordringene, åpenbart, men til gjengjeld hadde de sikkerhet i at de hadde tilgang til mat. Likevel kunne storm, tørke, skogbranner og andre naturkatastrofer føre til utfordringer for dem og, i form av høye priser som nevnt over. I sammenheng med disse krisene hadde cistercienserne oppgave i å hjelpe fattige med mat, noe de derimot ser ut til å utnytte seg av ved å inkorporere mirakler med henvisninger til bibelen i hjelpen de gir ut.¹⁶⁵

2.4.2 Avskogingen av Europa

Menneskets søken etter mat, og således avskoging som fulgte med, kan ha medvirket til de miljømessige forandringene man ser foregå gjennom 1300-tallet.¹⁶⁶ Skogen har fulgt mennesket som en naturressurs i alle tider, men på grunn av menneskets agrikulturelle orientering mot korn måtte skogen mer og mer vike for matjorden gjennom middelalderen. Det var et universalt fenomen gjennom Europa at det ble mindre og mindre skog, med de konsekvensene dette medførte.¹⁶⁷ På grunn av denne avskogingen, og anerkjennelsen av og erfaringen med at det trengtes bærekraftige måter å opprettholde blant annet skog, ble bruken av skogen som ressurs regulert i økende grad.¹⁶⁸ For cistercienserne var det å etablere seg i større skoger, i teorien fjernt og med lang avstand fra andre, en del av forestillingen om den

¹⁶² Hoffmann: s. 328-29, 331-32.

¹⁶³ Hoffmann: s. 332-33.

¹⁶⁴ Hoffmann: s. 339-340. Et stereotypisk eksempel på dette er hvordan jødene ble beskyldt for blant annet svartedauden, men som Hoffmann presiserer kunne de, i likhet med blant annet hekseri, også få skylden for dårlige avlinger og andre klimatiske hendelser.

¹⁶⁵ Burton & Kerr: s. 192-93. | Spesielt refererte de til da Jesus delte ut brød og fisk, da samme type mirakler, altså at maten fordobler seg og kan mette enda flere, var en gjentagende henvisning.

¹⁶⁶ Hoffmann: s. 348.

¹⁶⁷ Hoffmann: s. 119-122. | I England minket skogen fra 15% til 6% i perioden 1086 til 1348, i Frankrike gikk det i perioden 1285 til 1314 fra 55 millioner hektar ned til 30 millioner, i Polen økte kornlandskapet fra 16% til 30% innen 1540.

¹⁶⁸ Ibid: s. 255. Avskogingen var et universalt fenomen i Europa

øde isolasjonen de skulle være i.¹⁶⁹ Likevel var de, kanskje paradoksalt nok, en aktiv deltaker i det å bedrive med avskoging i stor skala.¹⁷⁰

At cistercienserne drev med avskoging, er ikke nødvendigvis ensbetydende med ødeleggelse. Skogen var som nevnt en del av forestillingen om en øde- og villmark, men overordnet eiendommene og skogene rundt dem var det selve klostrene som stod som sentrum av denne isolasjonen. Skogen var attpåtil en viktig ressurs, spesielt før cistercienserne begynte å bygge med stein, og det var derfor naturlig at skogene ble opprettholdt på en bærekraftig måte for å fortsette forsyningen av ressursene skogen kunne tilby. Likevel ser man at det blir mer og mer avskoging gjennom middelalderen, og i senmiddelalderen var store områder som tidligere var skogsbelagt gjort om til matjord.¹⁷¹ Dette har ikke bare med cistercienserne å gjøre, men har bakgrunn i flere faktorer. En stadig økende befolkning, i hvert fall før svartedauden, krevde mat. Etter svartedaudens innhogg i den europeiske befolkningen skulle man tro det ikke lenger krevdes like mye matjord, men med urbanisering trengtes materiale til bygging og lignende. At skogen var en ressurs av såpass flerfoldig karakter var dermed også en ulempe, da det kunne bli brukt til alt.

Avskogingen kunne også være basert på lokale og regionale forutsetninger. I tidligere nevnte eksempler fjernet cistercienserne skog for å heller begynne med kultivering av jorda. Dette, som den generelle avhoggingen av Europa viser, fortsatte også opp gjennom senmiddelalderen. Nettopp på grunn av at skogen som ressurs var såpass fleksibel begynte man tidlig å forsøke å regulere utnyttelsen av den. Man ser flere eksempler på slike forsøk på å regulere utnyttelsen av skogen for å unngå at ressursene ikke forsvant.¹⁷² Slike reguleringer viser blant annet at det var stadig press på de skogene de hadde, og at det var anerkjent at visse ressurser trengte beskyttelse for å kunne fortsette å bli brukt.¹⁷³ Cistercienserne var intet unntak fra dette. Siden de var såpass integrerte inn i lokalsamfunnene rundt dem, samt den lokale økonomien, var de også opptatt av å holde en viss grad av bærekraft rundt ressursene knyttet opp til behovene de hadde.¹⁷⁴ Innunder dette var det de lokale forutsetningene som lå

¹⁶⁹ Bouchard 1991: s. 103

¹⁷⁰ Stedene de etablerte klostre var gjerne i skogen, og som vist til i beskrivelsen av Rievaulx startet de med å fjerne skog for å gi plass til kloster og matjord. Går dypere inn på dette i neste kapittel.

¹⁷¹ Hoffmann: s. 119-122. | Her er det også en debatt som går inn på om Europa i senmiddelalderen egentlig var preget av avskoging, eller om det primært var de med litterære egenskaper som ble berørt; i denne konteksten spiller dette liten rolle, da cistercienserne stod både som berørt av avskogingen i et realhistorisk og et religiøst perspektiv men også de som kunne skrive om det

¹⁷² Keyser 2020: s. 204.

¹⁷³ Ibid: s. 203-204.

¹⁷⁴ Som vist av reformforsøkene nevnt tidligere i kapittel 2.3.

til grunn for disse behovene, men til tross for naturens plass i cisterciensk idealistisk mentalitet kunne prioriteringen av eksempelvis skogshogst eller innhenting av brensel stå høyere enn forestillingen av villmarken.¹⁷⁵ Med de stadig endrende forutsetningene som kom gjennom senmiddelalderen er det forståelig at de økonomiske insentivene kunne fremstå som gunstigere enn den symbolske verdien iboende i naturen.

Avskoging og manipulering av landskapet kunne gi flerfoldige utfordringer. På lokalt plan kunne det ha flere effekter med variasjoner basert på de geografiske forholdene.¹⁷⁶ Erosjon av jord og homogenisering av økosystemer var eksempelvis resultatet av det å hugge ned skog for kultivering av havre.¹⁷⁷ Dette var likevel ikke nødvendigvis såpass destruktivt at de ikke fortsatte med avskoging og andre måter å manipulere landskapet rundt seg. Heller anskaffet cistercienserne seg kunnskap og fordelte den mellom klostrene på en slik måte som gjorde dem rustet til å møte disse utfordringene, i hvert fall ved etableringsfasene av nye klostre; uavhengig av om de selv visste hva slags påvirkning de hadde på miljøet de manipulerte var de under formening om at denne kultiveringen var en del av det religiøse arbeidet deres, hvor jorden kunne stå som en konvertering av jorden og således var en del av samarbeidet med Gud.¹⁷⁸

2.4.3 Renessansen og humanismens syn på natur

På et mer omfattende, kulturelt plan kom virkningene av renessansen. Parallelt med Svartedauden, og florerende utover 1400-tallet, pågikk renessansen, som karakteriseres av en periode hvor samtiden «gjenfinner» antikkens filosofiske tenkere; føydalisme som samfunnsstruktur forsvinner sakte, i hvert fall politisk sett.¹⁷⁹ Spesielt preger disse nye tankerekkene litteraturen, kunsten, arkitektur og teologiske verker; en kulturell utvikling som springer ut fra italienske byer. Tiden viser en mentalitetsendring, hvor nye men likevel veletablerte fenomen går fra det religiøse, monastiske livet og inn i det sekulære.¹⁸⁰ Med en gryende start på en borgerelite og en mer markedsorientert økonomi ser man et Europa i endring, men dette går ikke kun fra den religiøse til den sekulære verden.¹⁸¹ Ikke minst, ved siden av de ovennevnte eksemplene, gikk man inn på naturfilosofi, og fant nye måter å se

¹⁷⁵ Glacken: s. 314.

¹⁷⁶ Hoffmann: s. 149, 238.

¹⁷⁷ Hoffmann: s. 149, 238.

¹⁷⁸ Glacken: s. 293.

¹⁷⁹ Le Goff 1988: s. 104.

¹⁸⁰ Bauman 2000: s. 210. Mer eksemplifisert av Piero de Crescenzi sin *Ruralia Commoda*, som tar for seg spesielt religiøse deler og fører det inn i den sekulære verden, hvor han tilegner hagen tilsvarende naturlige idealer og religiøse forestillinger tilsvarende det cistercienserne i gullalderen gjorde.

¹⁸¹ Voigtländer & Voth 2013: s. 805.

verden og naturen på, som også ble lært ved de mange universitetene som florerte.¹⁸²

Cistercienserne, som gjennom 1200-tallet og utover tillot og ofte krevde universitetsutdannelse, fikk også i senmiddelalderen medlemmer som hadde gått gjennom disse humanistiske skolene.¹⁸³

De som studerte på disse universitetene kunne være fra alle lag. Lekfolk, fyrster og andre, kunne fort også finne veien til de ulike ordenene, herunder cistercienserordenen. I denne sammenhengen er det lett å se at også cistercienserne kunne bli preget av, og kanskje til og med utfordret intellektuelt, disse nyutdannede humanistene på deres natursyn. I hvert fall kan man, eksempelvis ved å se på Wolfgang Marius' krønike, oppfatte en viss grad av frustrasjon over de som blir tildelt rollen som abbed gjennom 14- og 1500-tallet.¹⁸⁴ Samtidig er det etablert at ordenen i et overordnet perspektiv slet med lederne av de ulike klostrene i løpet av senmiddelalderen.¹⁸⁵ Dette viser om ikke annet at ordenen slet fundamentalt på det administrative nivået. Samtidig kommer det frem en generell endring hvor naturen forstås annerledes, i hvert fall i den sekulære verden. Det å observere naturen, samt bruke den for naturens egennytte som eksemplifisert gjennom den stadige økte bruken av hager i en sekulær kontekst, viser at naturen og dets religiøse innhold ikke lenger kun var forbeholdt de monastiske ordenene.

Som Bernard skrev ville man lære mer av å observere naturen enn av bøker. Samsvarende med renessansen var cistercienserne også store bidragsyttere til humanismen, men istedenfor å gå tilbake til for eksempel antikken så de heller tilbake til Bernard selv sine skrifter.¹⁸⁶ Ved å gå tilbake til ordenens opprinnelige teologiske og spirituelle tradisjoner ville man motarbeide oppfatningen av den døde skolastikken og prisgi de tidligere skriftene for deres spirituelle makt.¹⁸⁷ Til tross for denne tilbakevendingen virker det ikke som om naturen fant den samme plassen som Bernard tilegnet den. Derimot virker det som om det var en religiøs søken fundamentert i det å finne tilbake til ordenens opprinnelige religiøse uniformitet og autoritet. Dette var en kulturell utvikling som påvirket cistercienserne, og med disse påvirkningene ble

¹⁸² Schmitt, Skinner, Kessler & Krave 1988: s. 116.

¹⁸³ Burton & Kerr: s. 190. | Schmitt et al: s. 116.

¹⁸⁴ Wolfgang Marius: forord, kapittel 41. I forord, tredje paragraf, siste setning viser han til hvordan klosteret gikk på harde tider, til dels på grunn av de individuelle abbedene sine uegnethet.

¹⁸⁵ Burton & Kerr: s. 98. | ikke at dette nødvendigvis er et resultat av humanistiske ideer, men er et generelt symptom på hvordan ordenen i det store og det hele har integrerte utfordringer i løpet av denne perioden

¹⁸⁶ Jamroziak 2013: s. 252

¹⁸⁷ Ibid.

det parallelt med reformbevegelsen også satt fokus på hvordan det monastiske livet skulle leves.¹⁸⁸

2.4.4 Skisma, reform og konsekvenser

Dog, det var ikke bare pest, klima og fordrende kulturelle utviklinger som foregikk i senmiddelalderen. På et religiøst og politisk plan hadde den katolske kirke mildt sagt noen utfordringer i slutten av 1300-tallet, med et stort skisma som begynte i 1378.¹⁸⁹ Kort oppsummert var det utfordringer med valg av pave, da det pleier å bare være én ble det plutselig valgt to til, og attpåtil hvem denne paven hadde å svare til hvis paven eksempelvis skulle bli avsatt stod som en av hovedutfordringene. Dette førte til et stort brudd i den katolske verden, hvor ulike sekulære herskere fulgte og støttet oppunder ulike paver. Dette varte frem til 1417, hvor skismaet ble løst og det igjen var kun én pave. Likevel hadde dette en vesentlig innvirkning på cistercienserordenen, spesielt grunnet båndene mellom klostrene ble sterkt svekket.¹⁹⁰

Konsekvensene av skismaet kan overføres på flere plan. I et overordnet, helhetlig perspektiv ble det fort utfordringer for generalkapitlet å samles. Siden det allerede var utfordringer for de abbedene med lengst reisevei ble det ikke lettere av at de nå kunne bli nektet kontakt med andre regionale klostre. Dette førte til en generell svekkelse av generalkapitlets veiledning, spesielt rettet mot det å skulle opprettholde en uniform orden.¹⁹¹ Dette reflekteres inn i det regionale planet, hvor moderhusene som skulle besøke deres datterhus kunne måtte utebli fra dette; med andre ord ble det mangel på gjennomsiktighet og gjensidig kontroll. Den manglende kontrollen var strengt tatt ment til å opprettholde et kjærlighetsfylt vennskap mellom klostrene, og ikke minst minke takhøyden for råd og veiledning.¹⁹² Problematikken blir derimot større når sekulære og religiøse ledere utøver et høyt skattetrykk på de regionale klostrene gjennom senmiddelalderen, spesielt 1300-tallet.¹⁹³ Kombinert med et regulert system hvor de individuelle abbedene har større kontroll over eiendommene til klostrene,

¹⁸⁸ Ibid: 252-253.

¹⁸⁹ Burton & Kerr: s. 99.

¹⁹⁰ Burton & Kerr: s. 99.

¹⁹¹ Burton & Kerr: s. 88, 98.

¹⁹² Ibid: s. 31-32.

¹⁹³ Jamroziak 2013: s. 243-244 | Som nevnt i kapittel 2.3 er det eksterne faktorer som forsøker å reformere ordenen og det kristne Europa generelt, men dette er det flere cisterciensere som er motstandere over, spesielt i forbindelse med ordenens økonomiske stand etter hungersnøden i 1315-1317.

takket være pavelig utnevning av de ulike posisjonene, fører dette til at de individuelle abbedene kan selge unna eiendom uten tilsyn og regulering fra generalkapitlet.¹⁹⁴

Disse uregulerte salgene kunne føre til utfordringer også spiritielt. Da de økonomiske insentivene dominerer på det lokale planet fører dette til større forskjeller, ikke minst for hvilke områder og ressurser som skal prioriteres.¹⁹⁵ Der skogen hos noen klostre kunne fortsette å bestå som den spirituelle ødemarken cistercienserne søkte etter, kunne det andre steder bli kuttet for tømmer og åpnet for kultivering av jorda. Det er med andre ord en vridning fra der menneskets dominans tidligere bunnet ut i et teologisk aspekt, og for cistercienserne et idealisert konsept, blir denne dominansen heller et resultat av de sekulære og økonomiske erfaringene de gjør seg i møte med utnyttelsen av naturressursene; naturen mister sin religiøse nytte og blir heller dominert av de økonomiske insentivene. Denne utviklingen er ikke nødvendigvis i seg selv et problem for den religiøse integriteten og uniformiteten, men det viser symptomer på et brudd mellom de ulike klostre som kan forplante seg fra det teologiske og religiøse aspektene som naturen skulle symbolisere og heller over til de mer verdslige ideene om behov og økonomiske insentiver.¹⁹⁶

Satt i sammenheng med dette kan man etter perioden også se et større fokus på det å ha kontroll over økonomiske aspekter. Det er i hvert fall begynnelsen, eller en faktor i kulmineringen av, lokale klostres økonomiske utfordringer hvor abbedene begynner å selge mer av eiendommene tilhørende klostrene. De klostrene lengst unna generalkapitlet ble spesielt berørt av skismaet. Attpåtil, som eksemplifisert av Irland som allerede slet med administrative aspekter opp mot generalkapitlet, ble disse utfordringene reflektert inn i det økonomiske virket på et lokalt plan.¹⁹⁷ Det var allerede uttrykt behov for reform fra de lokale klostrene, og med skismaet som et faktum ble de ytterligere isolert fra generalkapitlets oversikt.¹⁹⁸ I sammenheng med dette ser man at de irske klostrene i større grad selger unna eiendom i løpet av 1400-tallet, som jeg anser som et symptom på de fundamentale endringene cistercienserordenen møter takket være de komplekse utfordringene ordenen får slengt etter seg i løpet av senmiddelalderen.

Ved siden av disse ulike krisene av ulike slag var det en bevegelse som i større og større grad søkte reform. I møte med skismaet og de andre utfordringene var det deler av de ulike

¹⁹⁴ Jamroziak 2013: s. 243-244.

¹⁹⁵ Glacken: s. 314.

¹⁹⁶ Glacken: s. 314.

¹⁹⁷ Burton & Kerr: s. 98. | Elder: s. 68.

¹⁹⁸ Ibid: s. 98-99.

monastiske ordenene gjennom 1400-tallet som mente kirka trengte en restaurering, og for cisterciensernes del var det de som søkte etter de samme strenge asketiske reglene som man generelt forbinder med ordenens etablering.¹⁹⁹ Altså mente man, kanskje ironisk nok, at cistercienserordenen hadde falt i samme felle som Benediktinerne, som jo nettopp var den ordenen cistercienserne opprinnelig løsrev seg fra. Som resultat av cisterciensernes velstand og utbredelse hadde det etter de som søkte reform sin mening dannet seg en ødeleggende korrupsjon og fravikelse fra den bokstavelige tolkningen av Benedikts regel. Siden reform i samtiden gjerne var sammenbundet med det å gå tilbake til en tidligere tilstand, mente man at for å unngå denne korrupsjonen måtte cistercienserordenen reorientere seg rundt Benedikts regel, spesielt rundt det fysiske arbeidet, men med de stadige salgene og avhendelsene av eiendom kunne dette bli problematisk.²⁰⁰

2.4.5 Interne utfordringer

Det tradisjonelle narrative om den cistercianske ordenen i senmiddelalderen går ut på nedfall. I likhet med omstendighetene rundt cistercienserordenens opprinnelse var det sterke meninger om og anklager rundt korrupsjon og fravikelse fra Benedikts regel.²⁰¹ Samtidig er senmiddelalderen en periode hvor natur og mennesket blir gått i sømmene av nye filosofiske tankerekker i regi av humanisme og Renessansen, hvor også cistercianske og andre munkeordener deltar i filosofiske debatter.²⁰² I forbindelse med renessansen møter man også på en lengre reformbevegelse igjen i forhold til hvordan det monastiske livet skal gå, hvor lignende argumenter fra cisterciensernes etablering går igjen, spesielt Benedikts regel om arbeid og hvordan cistercienserne har fraveket denne i stor grad.²⁰³ Samtidig hadde ordenens utfordringer med kommunikasjon klostrene imellom blitt påvirket av andre ytterligere faktorer, men som bidrar til at ordenens samhold og rettleidelse blir påvirket.

Spesielt i forhold til uniformitet og samhold ser man at skismaet i 1378 påvirker ordenen. Det fører med seg at de klostrene i de ulike landene til slutt må, takket være ytre påvirkninger, forholde seg til ulike sekulære (og religiøse) fyrster med sine egne agendaer. Under dette skismaet blir det også et internt brudd i ordenen, spesielt i henhold til nevnte uniformitet, og

¹⁹⁹ Mixson & Roest: 67-70.

²⁰⁰ Dette kan kanskje også sees i sammenheng med stagnasjonen av lekbrødre i ordenen, som gjorde at munkene i ordenen måtte gjøre mer av arbeidet selv; siden lekbrødrene opprinnelig kunne være så mange som 3:1 av munkene sier det seg selv at mangelen på arbeidskraft måtte føre til visse endringer av hvordan munkene arbeidet på

²⁰¹ Mixson & Roest: s. 3-4, 67, 68. | Burton & Kerr: s. 99. | Jamroziak 2013: s. 268.

²⁰² Mixson & Roest: s. 64, 71.

²⁰³ Jamroziak 2013: s. 278.

dette går til en viss grad utover forvaltningen av de ulike klostrene. I løpet av senmiddelalderen danner cistercienserne en karrierestige, hvor det som før skulle være en måte å velge den mest egnede til høyere stilling blir omgjort til en tilnærmet politisk karrierevei.²⁰⁴ Kombiner dette med et konfliktylt Europa, spesielt da med Hundreårskrigen som førte til at det å komme seg til og fra generalkapitlet en utfordring, så begynte ordenens evne til å opprettholde uniformitet å slå sprekker.

Likevel, hvis man går ut ifra at det var en kynisme tilstedeværende er det ikke en fjern tanke å se for seg at de individuelle abbedene og klostrene kunne stå fast ved de tidligere skriftenes idealisering av naturen. Spesielt naturens koblinger av det religiøse og spirituelle opp mot den sekulære makten som medfulgte var nok insentiv til at man ville etterfølge og koble opp klostrene mot naturen. Samtidig ble det fra pavelig side etter skismaets slutt i 1417 større fokus på åpenhet rundt det som i utgangspunktet hadde religiøs og spirituell betydning rundt eierskap; med andre ord ble det å omgi seg med skog et forsøk på å opprettholde en viss sekulær makt. I forbindelse med dette kan man se i krøniken til Wolfgang Marius fra 1542 flere ulike fortellinger om hvordan abbeder gjennom klosterets historie opprettholdt og legitimerte klosterets eiendommer.²⁰⁵ Det som er nevneverdig er hvordan fokuset på alt av eiendom og natur i teksten dreier seg primært om det juridiske forsvaret av det som antagelig var klosterets eiendommer rundt Wolfgangs tid, og ikke en tilnærming til det naturlige i en åndelig eller spirituell forstand.

2.4.6 Svartedauden

Dødens inntog i Europa kom med Svartedauden. Samtidig, da Svartedauden kom til Europa, var kontinentet allerede svekket av ovennevnte utfordringer med mat. Innvirkningene pesten hadde var derimot såpass enorm, for enkeltindivider, lokalsamfunn og hele nasjoner, at det på godt og vondt endret synet man hadde på døden. Tallene på døde varierer, men et estimat på rundt 25 millioner menneskeliv gikk tapt til pesten.²⁰⁶ Fenomenet døden, som jo har fulgt menneskeheten og er en naturlig del av menneskets liv, fulgte deg overalt, og gikk dypt inn i artistiske uttrykk, religiøse så vel som sekulære.²⁰⁷ På det religiøse planet var det en dyptgående endring, hvor man antok at pesten kom som et resultat av Guds vrede takket være menneskets synder.²⁰⁸

²⁰⁴ Maxson & Roest: s. 59.

²⁰⁵ Wolfgang: kapittel 8, 36, 38, 43.

²⁰⁶ Classen: s. 194.

²⁰⁷ Classen: s. 195.

²⁰⁸ Classen: s. 195.

Oppi dette ble så klart også cistercienserordenen preget av Svartedauden, på flere måter. Kanskje det mest utpregede eksempelet er hvordan rekrutteringen av lekbrødre, som allerede var i nedfall, mer eller mindre forsvant takket være pesten.²⁰⁹ Ved siden av dette, som allerede var en utfordring da lekbrødrene på ulike plan stod for mye av vanlig fysisk, men også spesialisert arbeid, kunne klostre miste hele populasjoner.²¹⁰ For en orden som allerede slet med frafall av disse spesialiserte arbeidsgruppene, ble det også rent økonomisk en utfordring for cistercienserne. Med andre ord, på toppen av de økonomiske vanskene som kom takket være hungersnød og klimatiske effekter, hadde Svartedauden en stor effekt på den generelle forvaltningen og arbeidet cistercienserne drev med. Det er også angivelig takket være Svartedauden, nettopp på grunn av de økonomiske vanskene, at man ser en økt grad av utleie og salg av eiendommene til ordenen.²¹¹ Siden ordenen allerede drev med dette fantes det altså en praksis hvor man solgte eiendommer for å oppnå profitt, men Svartedauden endte opp som en faktor hvor cistercienserne måtte kompensere for økonomiske vansker.

Denne utviklingen var derimot ikke fundamentert i svartedauden. Pesten inntog var derimot en underbygger og pådriver for allerede eksisterende trender og tendenser som pågikk gjennom 1300-tallet.²¹² Cistercianske klostre ble desimert og unektelig kraftig påvirket av pesten, men slet allerede med rekrutteringen av nye munkes og lekbrødre.²¹³ Ordenens religiøse autoritet og rekrutteringsgrunnlag var allerede begynt å svinne hen, som takket være de sosiokulturelle endringene som også foregikk gjennom resten av Europa.²¹⁴ Der ordenen i sine tidligere år rekrutterte i stor grad fra adel og andre velstående deler av samfunnet, mistet de tiltrekningen av disse, og svartedauden førte til at ordenen måtte ta inn folk fra lavere samfunnslag.²¹⁵ De regionene som ble spesielt hardt truffet av pesten, og fra før svartedauden hadde mindre befolkning, ble ordenen tilnærmet privatisert av sekulære småfyrster. Samtidig førte de bedre livsvilkårene som etterfulgte svartedauden til forbedret lønn for arbeidskraft,

²⁰⁹ Burton & Kerr: s. 159.

²¹⁰ Burton & Kerr: s. 160. | Vel og merke refererer Burton & Kerr til lekbrødre, men poenget står – dødeligheten var høy, også hos klostrene, men spesielt lekbrødrene som i prinsippet var de som skulle stå for kommunikasjonen mellom munkene og omverdenen.

²¹¹ Dette resulterer også i at takket være mangelen på nettopp spesialiserte arbeidsfolk kunne de gjenværende ta en høyere lønn, og som Le Goff poengterer kulminerer disse forandringene i å endre hele det økonomiske og sosiale kartet av det kristne Europa | Le Goff 1988: s. 110.

²¹² Jamroziak 2013: s. 270.

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Ibid. | Glacken: s. 314. Det monastiske og asketiske livet var ikke lenger tilstrekkelig, da entusiasmen og hengivenheten til disse idealene som ført an av Benedikts regel mistet kraften sin.

²¹⁵ Ibid.

som igjen gjorde at ordenen ikke lenger var et like fristende alternativ.²¹⁶ Dette førte, blant andre ting, til økonomiske utfordringer som på grunn av dets sammenbinding med naturen førte til en frafallelse av eiendom. Svartedaudens inntog bidro således vesentlig til ordenens indre og ytre utfordringer gjennom senmiddelalderen.

2.5 Cisterciensk natursyn og et Europa i endring

Cistercienserne var tydelig avhengige av naturen rundt dem. I henhold til de monastiske idealene og det som fremkommer av eksempelvis beskrivelsen av Clairvaux viser at dette var en avhengighet som ble satt i korrelasjon med Gud, et samarbeid. Gjennom middelalderen ble de i likhet med resten av det religiøse og sekulære Europa møtt av flere menneskeskapt og naturlige katastrofer, som uten tvil hadde en mental påvirkning på hvordan de så verden rundt seg.²¹⁷ I møte med dette ser man likevel at deres pragmatiske virke, og generelle behov, sammenblandet seg med hvordan de forholdt seg til naturen rundt dem, uavhengig av de ulike utfordringene miljø og andre faktorer kunne gi. Samtidig henger naturen og naturressursene tett sammen med generelle økonomiske forutsetninger, noe de cistercienske idealene ser ut til å anerkjenne og integrere inn i natursynet deres.²¹⁸ Der naturen kan gi ressurser, kunnskap og fred blir det i møte med de sosiokulturelle og økonomiske utviklingene gjennom senmiddelalderen møtt med de mer definitive og sekulære behovene. Disse behovene ender også opp med å handle om fundamental overlevelse, spesielt økonomisk, og man ser at fokuset på naturen og dets religiøse nytte mister festet sitt. Fra å dominere naturen fundamentert i religion og tradisjon blir de sekulære, teknologiske og økonomiske, behovene satt høyere.²¹⁹ I neste kapittel vil jeg gå videre inn på den reelle forvaltningen deres av naturen, herunder eiendom, rundt dem. For å eksemplifisere hvordan de ulike sosiokulturelle og miljømessige faktorene kan ha påvirket denne forvaltningen, og derunder natursynet deres, vil jeg fokusere spesielt på hvordan de øvrige elementene påvirket de administrative sidene til ordenen, noe som igjen kan gi en indikasjon på hvordan natursynet deres stod i forhold til tidligere århundrer. Med dette i bakgrunn er det viktig å ta med seg at ordenens tidligere gullalder svinner hen, og hele Europa gjennomgår en utvikling som påvirker ordenens mulighet til å holde idealet deres ved like.

²¹⁶ Ibid. Spesielt fenomen for England og andre steder i Europa med høyere grad av urbanisering, andre steder som i Øst-Europa bandt de sekulære fyrstene bøndene i større grad opp til jorda.

²¹⁷ Classen: s. 198-99. I hvert fall påvirket det mentaliteten til de som omringet cistercienserne.

²¹⁸ Matarasso: s. 289, 290, 291. Det livgivende vannet er også livgivende til arbeidet som foregår inne i Clairvaux.

²¹⁹ Glacken: s. 314, 350.

3 Naturen som forvaltes

Visse naturressurser står sentralt for mennesket opp igjennom tiden. Vann, i all sin enkelhet, er en ressurs man ikke kan leve uten, i likhet med mat i form av enten kjøtt eller grønt. I likhet med disse to spesifikke ressursene, har skogen fulgt mennesket og gitt tilgang til mat, brensel og byggematerialer. Maten har kunnet sakes eller jakte, trær kunne hugges for brensel eller for å bygge alt fra kurver, gjerder, enkle hytter til mer innviklede og kompliserte konstruksjoner som kan stå som symbolsk makt eller et ledd av forsvar og representasjon for overmakt.²²⁰ Likevel kunne skog og natur også ha en mer abstrakt nytteverdi. Den kunne være en del av juridisk bindende landområder, eller bli brukt til den sosialt høytstående jakta. Samtidig kunne naturen, i et religiøst aspekt, være en kunstig portrettering av det landskapet man forestilte seg var det bibelske bøker fortalte om.²²¹ I dette kapittelet skal forvaltningen av eiendommene til cistercienserordenen gås dypere inn på, hvor forvaltningen skal settes i lys av de krisene som kom i løpet av senmiddelalderen, samtidig om disse kildene kan ha hatt en påvirkning på hvordan man så naturen i religiøst perspektiv.

Cistercienserne ble som nevnt fort utbredt over det ganske kontinentet. Dette var takket være et flerfoldig arbeid, hvor det ikke bare var cistercienserne selv som stod for det diplomatiske arbeidet med å skaffe nytt land. Spesielt i løpet av 1100-tallet var det også sekulære herskere som ville donere jord med ulike grunner som element for dette. På den ene siden var det cistercienserne som bidro med frelse og det sjelelige.²²² I denne konteksten er det derimot mer et poeng å understreke at cistercienserne ble brukt for å konsolidere makt og kolonisere områder i både Vest-, Sør-, Midt- og Øst-Europa, hvor de i vest og øst blant annet skulle hjelpe til med å spre kristendommen i sammenheng med korstogene der.²²³ Områdene de anskaffet var derfor svært forskjellige i topografiske og geografiske termer. Likevel var cistercienserne flinke til å forvalte områdene de fikk donert, som kunne ha vidt forskjellige forutsetninger for å klare seg.

3.1 Topografi, natur og ressurser

Områdene de etablerte seg i eller fikk donert kunne inneholde mye forskjellig. Alt fra egne elver og innsjøer, til ulike former for skog og fjell som for å kunne av måtte bli kultivert og

²²⁰ Hoffmann: s. 183. | Der cistercienserne før 1150-tallet primært brukte tømmer til å bygge klostrene sine, ble tømmeret etter dette brukt som blant annet støtte oppunder de større steinbygningene deres.

²²¹ Hoffmann 2014: 103.

²²² Burton & Kerr: s. 2 | Igjen konseptet med samfunnsinndelingen hvor cisterciensermunkene stod som oratores.

²²³ Burton og Kerr: s. 50, 51.

bearbeidet på en eller flere måter.²²⁴ Det overordnende organet eller det som førte an styringen i ordenen, på norsk «*generalkapittel*» hvor abbedene skulle møtes, var møtet som stod for en uniform styring av ordenen og dets forvaltning.²²⁵ Det var også generalkapitlet som stod for gjensidig tilsyn utenom de årlige møtene fra moderklostrene.²²⁶ De enkelte klostrene var til dels autonome, i den grad at det ikke var konstant overvåkning fra generalkapitlet, men ble styrt av en abbed som igjen delegerte ut ansvar til munkene i ordenen.²²⁷ En viktig del av ordenens arbeid med eiendommene deres var inkluderingen og delegeringen av arbeidet til lekbrødrene, eller *conversi*.²²⁸ Dette var konverterte som ikke fungerte som munkene som sådan, med det liturgiske ansvaret dette medbragte, men folk som stod for de mer praktiske aspektene ved klostrene. Et mindre aspekt, som jeg skal utdype senere, var å leie ut jord som kunne bli brukt av andre med liten eller ingen tilknytning til selve klosteret. Disse aspektene utviklet seg gjennom århundrene fra ordenens etablering, men nedskrivningen og de prinsipielle linjene rundt det ble nedskrevet gjennom 11- og 1200-tallet.²²⁹

3.1.1 Klostrenes topografi og oppbygning

Som beskrevet over skulle nye klostre etableres på steder i isolert «ødemark». Samtidig skulle ordenen så klart leve på noe, og i stor grad ble det de levde på diktert av hva slags ressurser som var tilgjengelig der de etablerte klostrene sine. Ordenen er kanskje mest kjent for agrikulturen deres, hvor de ble donert eller byttehandlet til seg større områder hvor de eksempelvis kunne rydde unna skog for å innføre kornavlger.²³⁰ Ved siden av dette var de også flinke med dyrehold, hvor blant annet sau og senere melkekyr var ustrakt.²³¹ Så klart var de ikke begrenset til å bedrive kun med disse ressursene, der forholdene lå til rette for det kunne de også få inntekter fra blant annet gruvedrift.²³² Cistercienserne drev med andre ord

²²⁴ Sorrell: s. 30. | Glacken: s. 175. | Bare å se til etableringen i England, Rievaulx, som er fra 1100-tallet med grei mytifikasjon og påpeker hvordan de grønne områdene fort blir gjort om til et fruktbart område for mennesket.

²²⁵ Burton & Kerr: s. 160.

²²⁶ Ibid: 31-32.

²²⁷ Burton & Kerr: s. 32.

²²⁸ Burton & Kerr: s. 149.

²²⁹ Burton & Kerr: s. 31-32. | Som man ser Burton & Kerr også poengterer ble blant annet ordenens overordnede styringsform, med generalkapitlet, høyt ansett og ble i 1215 kodifisert som den måten paven under det lateranske konsilet ville at ordener skulle drives og organiseres.

²³⁰ Burton & Kerr: s. 149.

²³¹ Ibid: s. 172-3.

²³² Charvatova 2019: s. 149.

med mye variert, men hvor det i utgangspunktet isolerte klosteret lå som hjerte i midten av bedriftene deres.²³³

Klostrene og boligmassene rundt utviklet seg også, men var likevel til en viss grad preget av standardisering og uniform utforming.²³⁴ Tidlig på 1100-tallet var selve klostrene bygget i tre, men utover århundret gikk de over til stein. Selve hjertet av området var klosteret, som innehadde både praktiske og ritualistiske funksjoner. Generelt hos cistercienserne stod det spesifikt som symbol på Paradis, men kunne også paradoksalt nok være en plass som representerte Skjærsilden, med syndende og angrende munkene kunne renses.²³⁵ Samtidig innehadde klostrene hager, med de godene og ressursene som kom fra dette, hvor den religiøse forestillingen om Jesus som gartner stod sentralt i opprettholdelsen av.²³⁶

Tilhørende klostrene var det også fellesrom for kontemplasjon og lesing og synging av liturgiske skrifter, andre møterom hvor dagsagendaen ble satt, samt latriner og felles soverom.²³⁷ Samtidig innehadde klosterkompleksene egne kjøkken, kjellere for oppbevaring og lignende. Utover dette var klostrene bygd opp basert på hva omgivelsene rundt kunne tilby, men kunne generelt tilby sykestuer som var bygget opp med egne latriner, kjøkken og andre nødvendigheter.²³⁸ Utenfor resten av komplekset var det en indre og ytre inndeling, hvor det i den indre delen kunne ha gjestehus, stall, møller og lignende, mens i den ytre kunne være starten på eksempelvis vinranker.²³⁹

Tilhørende selve klosterkompleksene hadde klostrene egne gårder og andre tilhørende eiendommer²⁴⁰ Det er disse områdene, med kornavlingene, elvene, beitemarkene og skogene, som gav cisterciensernes rykte på for å være teknologisk innovative og pionérer innen det å bedrive med utbygging av nye områder. Dog var områdene ikke kun i direkte tilknytning til klostrene, og områdene de innehadde kunne være enorme, så de tilhørende arbeiderne som skulle stå for arbeidet på disse plassene kunne ha visse føydale tilknytninger basert på

²³³ Selv om klostrene egentlig skulle være isolerte var de sjeldent langt fra innfartsåre eller andre kommunikasjonsnettverk, siden de tross alt drev med blant annet handel og også unntaksvis etablerte klostre i urbane miljøer – derimot var det lekbrødrene som stod for selve kommunikasjonen med omverdenen.

²³⁴ Burton & Kerr: s. 71.

²³⁵ Burton & Kerr: s. 73.

²³⁶ Burton & Kerr: s. 107.

²³⁷ Burton & Kerr: s. 107. | Så klart var sistnevnte fellesrom delt opp mellom lekbrødre, som hadde sine lokaler vendt vest, og munkene selv lokalisert øst.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Ibid.

²⁴⁰ «Granges», her oversatt av undertegnede fra engelsk til gård på norsk.

juridiske bindinger gitt innenfor donasjonene og avtalene cistercienserne inngikk med de tidligere eierne.²⁴¹

3.1.2 Vann og myrområder

Det er neppe særlig kontroversielt å si at vann, spesielt ferskvann, er en særdeles viktig ressurs. Det var det også i middelalderen, med omtrentlig likt grunnlag som i dag. Det var samtidig en ressurs man på lik linje med andre ressurser ville forsøke å kontrollere for egne fordeler. Innunder dette var cistercienserne utstyrt med kunnskap nok og teknologien til å manipulere landskapet rundt seg, hvor det å styre vann var en integrert del av forvaltningen deres.²⁴² Likeså vil jeg dele aspektene ved vann inn i tre, hvor vann stod som en basisressurs, en fundamentalt viktig del av menneskets liv og virke i henhold til drikke og mat, og som en industriell ressurs. Det tredje aspektet er integrert inn i det religiøse natursynet deres, hvor beskrivelsen av Clairvaux gir inntrykket av hvordan vann fungerer som et livsgrunnlag for klostrene.²⁴³

For det industrielle aspektet, altså den mer håndfaste forvaltningen, var vann vel så viktig. Som beskrivelsen av Clairvaux viser, og som gjentar seg også i andre klostre, er hvordan vannet blir ledet fra større elver og geleidet inn til de delene av klostrene hvor det for eksempel blir brukt til møllene for produksjon av blant annet mat.²⁴⁴ Vannet kan bli ledet gjennom klosteret og andre deler av eiendommene deres av kanaler som cistercienserne selv graver opp, nettopp for at vannet skal kunne anvendes der munkene selv mener de trenger det.²⁴⁵ Samtidig ville disse kanalene være til stor hjelp ved transport, da det var en billigere måte å transportere større varer som tømmer enn på landeveien.²⁴⁶ Således bidro vannet til både ordenens produksjon, men ved siden av dette var det også viktig for matens del. Siden cistercienserne i utgangspunktet fulgte Benedikts regel, som spesifiserte hva slags diett de kunne ha, var inntaket spesielt av rødt kjøtt satt til et minimum. Fisk var derimot et gyllent

²⁴¹ Elder 1981: s.66-68. Selv om klostrene i Irland ble gradvis svekket og mistet mer og mer jord i løpet av senmiddelalderen og frem til oppløsningen av de monastiske husene gjennom 1500-tallet hadde de, ved oppløsningen, omtrent 426,665 acres, eller cirka 1726659 mål. | Alfonso, 1991: s. 11.

²⁴² Burton & Kerr: s 69. | Magnusson 2001: s. 11, 13. | Jordan: s. 187.

²⁴³ Matarasso 1993: s. 288-290.

²⁴⁴ Ibid: s. 281-82. | Burton & Kerr: s. 66.

²⁴⁵ Matarasso: s. 288-299.

²⁴⁶ Bouchard 1991: s. 104.

alternativ og var derfor særs ettertraktet, hvor eierskapet av fiskerettigheter var viktig for cistercienserne å inneha.²⁴⁷

3.1.3 Gruvedrift

Cistercienserne drev til en viss grad også med gruvedrift. Dessverre har det ikke overlevd nok kildemateriale til å gå inn på hvordan de rent praktisk utførte dette arbeidet, av ulike årsaker.²⁴⁸ Likevel tilfaller det seg naturlig at i de områdene det var tilgang til gruvedrift, av ulike metaller, ville cistercienserne hatt del i arbeidet. For eksempel var det cistercienske klostre i Böhmen som man vet fikk del i inntektene fra sølv-, jern- og gullgruver i området.²⁴⁹ Her er det tilfallende å tro at klostrene etablerte seg som deltager i gruvedriften, i hvert fall ble de tildelt inntekter fra dem, og således kan ha bidratt med kunnskapsdeling fra egne spesialiserte lekbrødre eller litterære kilder. Dette fokuset sammenfaller fint med Benedikts regel og fokus på arbeid. Samtidig dannet det seg lokalsamfunn rundt disse gravene, som man også kan se i andre områder som ikke nødvendigvis var tilknyttet klostre, men hvor gruvedriften skaper arbeid i flere ulike sektorer. Siden det kom malm fra gravene måtte dette prosesseres, og de ulike metallene måtte formes til hva enn formålet deres var. For å forme metallet krevdes det kunnskap om metallet, samt det grunnleggende elementet i form av varme ble skapt av omkringliggende skog.

Gruvedrift og arbeidet som medfulgte var gjerne spesialisert.²⁵⁰ Samtidig var områdene hvor gruvedriften ble utført tett knyttet opp til de som hadde juridiske rettigheter til eiendommen, som deretter lot andre utvinne materialet i bytte mot inntekter.²⁵¹ For cistercienserne, som idealiserte fattigdom, var for eksempel ikke gull og medfølgende rikdom ment til å vises frem, men ble opprinnelig brukt til å finansiere både råmateriale til nye klostre og institusjonelle aspekter.²⁵² Spesielt i områder rike på malm, hvor cistercienserne også hadde etablert seg, integrerte klostrene seg inn i de lokale økonomiene og brukte rikdommen anskaffet fra gravene til å samle mer eiendom.²⁵³ Materialet som kom ut fra gruveutvinningen måtte bearbeides og prosesseres, og til sammen hadde gruvedrift og arbeidet med malmen stor påvirkning på de umiddelbare lokale skogsområdene på grunn av behovet for kull samt den

²⁴⁷ Salmien 2011: s. 4. Viser at ordenen ikke var fjern fra å inneha fiskerettigheter langt unna der klostrene var sentrert, selv i regioner som Finland der det ikke fantes etablerte klostre. Også i Norge ser man at cistercienserne endte opp i konflikt med lokalinnbyggere da fiskerettigheter var såpass ettertraktet (DN:)

²⁴⁸ Charvatova, 2019: s. 149.

²⁴⁹ Ibid: s. 152, 153, 155.

²⁵⁰ Jeg viser for eksempel til antologien av Bailly-Maitre & Poisson 2007. | Hoffmann: s. 216-218.

²⁵¹ Hoffmann: s. 216-218.

²⁵² Hoffmann: s. 218.

²⁵³ Charvatova: s. 151-152.

generelle kunnskapen om bearbeidingen av metallet.²⁵⁴ For å bearbeide malmen brukte man blant annet møller og voldsomme mengder trekull.²⁵⁵

Til sammen hadde gruvedriften en kraftig påvirkning på de lokale områdene rundt seg. Skogene umiddelbart rundt gravene ble berørt av det store behovet for brensel, samtidig som det etablerte seg hele lokalsamfunn som orienterte seg rundt gruvedriften.²⁵⁶ Det var for både sekulære og religiøse mer praktisk å leie inn arbeidskraften som skulle jobbe med gravene, og disse forsvant hvis det ikke lenger var lett tilgang til materialet som ble utvinnet.²⁵⁷ Eiendom og ressurser tilknyttet disse ble leid ut for at arbeidet skulle bli utført, som igjen er et godt eksempel på hvordan naturressursene underlagt cistercienserordenen kunne bli manipulert hvis praktiske og økonomiske behov oppstod.²⁵⁸ Spesielt siden gruvedrift kunne være såpass lukrativt, klostrene i Böhmen hadde for eksempel store inntekter fra gullutvinning, kunne cistercienserne dypere integrere seg inn i lokal økonomi og ikke minst anskaffe mer eiendom.²⁵⁹

3.1.4 Skog

En sentral del av klostrenes forvaltning var skogen. Som en del av ordenens egne narrativ rundt etableringene av nye klostre var skog gjerne der det hele startet.²⁶⁰ Skogen og naturen, som idealisert ødemark for isolasjonens skyld, var ofte en del av cisterciensernes tidlige skrifter.²⁶¹ Likevel var det flere aspekter ved skogen enn det religiøse. Skogen bestod også omtrentlig av fire elementer til som ikke bare cistercienserne hadde til rådighet; råmateriale, brensel, beitemark og byggemateriale.²⁶² Råmaterialene kunne være eksempelvis materiale å lage kurver av, eller høste inn planter og lignende til medisinske formål eller jakt av dyr. Brensel var av særdeles stor viktighet, da kullutvinning i større skala ikke var påbegynt

²⁵⁴ Hoffmann: s. 218-219. | Tolksdorf, Elburg, Schröder, Knapp, Herbig, Westphal, Schneider, Fülling & Hemker 2015: s. 487-488. | Charvatorva: s. 154.

²⁵⁵ Charvatorva: s. 155.

²⁵⁶ Hoffmann: s. 219-220. Det var ikke bare skogen som ble berørt, men vann kunne bli kontaminert, og ikke minst må man ødelegge og grave i bakken for å komme til metallene man var på jakt etter.

²⁵⁷ Hoffmann: s. 218. | Charvatorva: s. 150, 151, 153.

²⁵⁸ Hoffmann: s. 218. | Charvatorva: s. 154-155. | Møller var en utstrakt teknologisk hjelp og en forutsetning for å kunne manipulere metallene som ble ekstrahert, men siden de som regel trengte vann for å fungere og dermed var plassert på eid jord var det lettere å leie ut bruken av møllen.

²⁵⁹ Charvatorva: s. 151.

²⁶⁰ Exordium parvum: kapittel III. | Burton & Kerr: s. 9. | Sorrell: s. 30. |

²⁶¹ Burton & Kerr: s. 16.

²⁶² Hoffmann 2014: s. 183.

gjennom middelalderen.²⁶³ Dyr brukte skogen som beitemark, hvor de kunne bruke blant annet underskogen og selve trærne for matens del.²⁶⁴ Til slutt var skogen viktig som byggemateriale, og dette var så klart av interesse for cistercienserne å opprettholde da det ble blant annet brukt til å bygge klostrene de selv brukte.

Skogen var med andre ord en allsidig ressurs. Den stod også spesielt sentralt for cistercienserne, da skogen ofte var utgangspunktet for kultivering og utvidelsen av områder de kunne heller bruke til agrikultur.²⁶⁵ Spesielt agrikulturen var viktig for ordenen, da mye av deres økonomiske vekst i de første århundrene var sentrert rundt dette.²⁶⁶ De stedene skogen ble kuttet til fordel for åkrer startet de med ulike sortimenter av kornavlinger, som sammenfaller i stor grad med deres etterfølgelse av Benedikts regel om å leve av jorda. Kombinert med at de ble tildelt store donasjoner, og til slutt innehadde store mengder jord, var det ikke bare munkene i seg selv som stod for bruken av dette. Som en tidlig integrert del av ordenen hadde de lekbrødre som stod for det spesialiserte arbeidet. Disse stod for arbeid på de ulike gårdene som var tilknyttet deres respektive klostre. Lekbrødrene var igjen knyttet opp til både klosteret, men også gårdene rundt, hvor de hadde egne munkere og lekbrødre som stod for oppsynet med arbeidet.²⁶⁷

Samtidig var skogen en plass hvor dyr kunne beite. Spesielt griser fikk tilgang til skogen som beitemark, hvor de fikk tilgang til områdene på senhøsten før de ble slaktet før vinter.²⁶⁸ Disse beitemarkene var gjerne en del av gaver, og i hvert fall i løpet av ordenens tidligere kolonisering ble det spesifikt nevnt antall griser som kunne bruke skogsområdene for beitemark.²⁶⁹ Spesielt skogsområdene var derimot tett integrert inn i eiendommene som omringet cistercienserne, og det å anskaffe rettigheter til beite var dermed separert fra det å bruke skogen til andre formål.²⁷⁰ Generelt skilte man mellom det å eie jorden som sådan og det å eie rettighetene til bruken av skogen, men for cistercienserne var dette et tofoldig aspekt uansett; de skogsområdene de selv eide anskaffet de gjennom avtaler, donasjoner og

²⁶³ Hoffmann: s. 203, 204. Kull ble så klart brukt, men primært trekull, ellers var det generelt utvinning fra overflaten – først i løpet av 1500-tallet og utover ble kull, primært da i England, begynt å graves etter i større skala.

²⁶⁴ Hoffmann: s. 183

²⁶⁵ Burton & Kerr: s. 150.

²⁶⁶ Burton & Kerr: s. 149.

²⁶⁷ Burton & Kerr: s. 156.

²⁶⁸ Bouchard: s. 111.

²⁶⁹ Ibid: s. 103-104.

²⁷⁰ Ibid: s. 110-111.

transaksjoner som bestod over lengre tid.²⁷¹ Ved siden av dette var ikke skogen i seg selv bare en ressurs som kunne utnyttes og manipuleres, men et område for isolasjon; disse aspektene sammenfalt med hverandre på en slik måte at cistercienserne kunne bruke det til begge deler, også innunder de stedene de anskaffet rettigheter.

3.1.5 Eierskap og naboskap

Eierskap over natur og eiendom hadde flere nyanser ved seg enn kun det å eie land. Ikke bare var det en essensiell ting for overlevelse og økonomisk utfoldelse, med livs- og det økonomiske grunnlaget som kommer fra ressursene i naturen, men det var også sammenflettet med den religiøse opplevelsen til cistercienserne.²⁷² Med føydalisme som rammeverk skulle den ekklesiastiske standen, *oratores*, stå for det generelle sjelegrunnlaget til deres medmennesker.²⁷³ Eierskapets religiøse aspekt flettes attpåtil sammen inn i selve eierskapet av eiendommene, hvor klosteret og eiendommen rundt skulle stå som utgangspunktet for kontemplasjonen og mediteringen munkene skulle utøve i forbindelse med sjelevirket. Kombinert med etterfølgelsen av Benedikts regel inkorporeres dette inn i natursynet til cistercienserne; med andre ord var det et overordnet religiøst aspekt ved eierskapet, som går parallelt med det sekulære.

Cistercienserordenen måtte åpenbart forholde seg til resten av Europa. Eiendommene de ervervet ble anskaffet på ulike måter, og kunne stå i ledsag med regulering og som ledd i konsolidering.²⁷⁴ Med andre ord var det et gjennomgående nyansert forhold mellom ordenen, klostrene og deres omgivelser, både på et sosiopolitisk nivå, men også som nevnt over i forhold til naturen rundt dem. I forhold til andre ekklesiastiske aktører stod cistercienserne under pavens og kirken for øvrig sin paraply; med de fordelene (og ulempene) dette kunne medføre. Noen av fordelene var de øvrige unntakene som ordenen fikk, med pavelig omfavelse.²⁷⁵ Ikke bare var dette fordeler som gikk selve ordenen til gode, men de kunne også omfavne de øvrige landsbyene rundt dem, så fremt avtaler var stedt i kraft for at dette skulle skje.²⁷⁶ For de dette gjaldt, inklusive klostrene, kunne det gi grunnlag for økt handel og

²⁷¹ Ibid: s. 111.

²⁷² Glacken: s. 175, 213. | Sorrell: s. 30, 32. | Lawrence: s. 2, 5-6. Allerede i senantikken, med de tidlige kenobitiske og monastiske samlingene der, man skulle man leve av det man selv skapte og jobbet fysisk med.

²⁷³ Burton & Kerr: s. 1

²⁷⁴ Burton & Kerr: s. 51 | En generell trend at etablerte klostre ble brukt til å konsolidere lokal makt, spesielt i de områdene de fikk hvor større demografiske grupper skulle konverteres til kristendommen.

²⁷⁵ Burton & Kerr: s. 18. | Jamroziak 2013: s. 9, 14, 24.

²⁷⁶ Charvatorva: s. 151.

visse friheter innenfor gitte rammer, men som igjen kunne ha betydning for landskapet som lå rundt klostrene.

Menneskelig aktivitet kunne omfavnes av bærekraftig bruk eller være av ødeleggende karakter. Sistnevnte er spesielt tydelig innenfor gruvedriften og tilhørende metallutvinning. For å smelte malm trengte man kull, og i middelalderen var det oftest trekull fra spesifikke trær som ble brukt. Dette kunne resultere til, ved manglende forvaltning og regulering, at hele skoger ble utradert i de nærmeste omgivelsene rundt gruver og steder som generelt trengte høy tilførsel av trekull.²⁷⁷ Med dette som bakgrunn ser man at cistercienserne ikke bare arbeidet med jorda og naturen rundt dem i henhold til Benedikts regel, men også regulerte områdene sine i den grad de kunne. Dette er ikke utelukkende steder hvor det ble utøvd gruvedrift; der cistercienserne hadde ressurser som med århundrene ble satt under større press forsøkte de å regulere ressursene sine så godt de kunne, eventuelt fundamentalt endre hva jorda ble brukt til.²⁷⁸

Cistercienserne etablerte seg også til en viss grad i byer rundt omkring i Europa. Gjennom senmiddelalderen var det en, om enn marginal økt grad av urbanisering, men spesielt etter svartedauden økte dette betraktelig.²⁷⁹ I et idealistisk perspektiv kan dette se ut til å være et motstridende element hos cistercienserne, hvor det å etablere klostre og generelt eie eiendom i byer går mot konseptualiseringen av ødemark og isolasjon. Dette blir likevel å forenkle det, og må heller ses i kontekst av cisterciensernes integrering i og påvirkning på blant annet de lokale handelsvirksomhetene de drev med. Gjennom høymiddelalderen hadde ordenen primært varehus og lagre hvor produktene de omkringliggende klostrene ville selge ble oppbevart, samt hus til omreisende munkar.²⁸⁰ Likevel etablerte flere klostre seg med kapeller og andre bygninger i ulike byer gjennom høy- og senmiddelalderen, men dette var ikke nødvendigvis et direkte brudd med Benedikts regel og det generelle idealet om isolasjon.²⁸¹

Det er påfallende at nettopp konseptet om ødemark ikke var en nødvendighet for disse urbane klostrene, men det gikk ikke nødvendigvis utover den religiøse integriteten.²⁸² Det virker

²⁷⁷ Hoffmann: s. 202. | Knapp, et al. 2015: s. 61, 63.

²⁷⁸ Jordan: s. 200. | Da torvmyrene i Flanders ble utarmet og tømt såpass at de ikke lenger kunne opprettholde utvinning av torv måtte de legge om til jordbruk, som igjen hadde påvirkning på lokaløkonomien og naturen rundt i områdene som ble berørt

²⁷⁹ Voigtländer & Voth 2013: s. 805-06.

²⁸⁰ Jamroziak 2013: s. 198-200.

²⁸¹ Jamroziak: s. 198-200.

²⁸² Jamroziak: s. 200. Siden de monastiske områdene, altså klosteret, uansett var en del av forestillingen om ødemark ville ikke dette nødvendigvis hatt større konsekvenser, men på generell basis var disse urbane

heller å være en del av cisterciensernes pragmatiske virke, spesielt med tanke på lokalitet og kostnader i henhold til frakt av varer, men også arbeidet deres med fattige.²⁸³ Siden det i utgangspunktet var lekbrødrene som stod for handel og den generelle kommunikasjonen med omverdenen viser dette at det ikke var helt unaturlig for cistercienserne å etablere seg i byer. Etableringen av klostre og å ha eiendommer i byene var sånn sett ikke et frafall fra idealiseringen av naturen, men det viser heller at det var en pågående utvikling som cistercienserne visste å utnytte.

3.3 Eiendomsforvaltning, reformforsøk og sentralisering

Det er tydelig at cistercienserordenen drev med ulike former for transaksjoner av eiendom. I høymiddelalderen ser de ulike formene for salg, kjøp og utleie ut til å ha vært en del av konsolideringen og samlingen av områdene til de tidligere cistercienserne, med lettere områder å forvalte, effektivitet og dermed ansamling av velstand og fortsatt vekst som resultat. Dette ble, i høymiddelalderen da cistercienserne fortsatt skrev ned de praktiske elementene rundt ordenen, forsøkt regulert fra sentralt hold i flere omganger.²⁸⁴ I et økonomisk perspektiv gir dette til dels mening, selv om reguleringene ikke akkurat ble opprettholdt på lokalt hold.²⁸⁵ Disse transaksjonene fortsetter også i senmiddelalderen, også for etableringen av nye klostre. Sett fra et natursynsperspektiv og ikke minst i relasjon til Benedikts regel gir det også mening at dette fortsetter, uavhengig av forsøkene på reguleringer fra sentralt hold.

3.3.1 Reform og pavelige buller i regi av pave Benedict XII

Gjennom 1300-tallet gjennomgår cistercienserordenen administrative endringer. Dette skjer både gjennom ytre påvirkninger og indre påvirkninger, hvor blant annet pave Benedict XII sin bulle fra 1335 og hadde store implikasjoner for ordenen.²⁸⁶ Dette var et ledd i reformering av de ulike monastiske ordenene, hvor de skulle returnere til en tidligere perfekt tilstand, uten korrupsjonen og en strengere etterfølgelse av Benedikts regel.²⁸⁷ Samtidig var det et forsøk på

områdene ment til å konsolidere eller på andre måter støtte oppunder økonomiske insentiv, samtidig som nærheten kunne være koblet til støttespillere av ordenen.

²⁸³ Jamroziak: s. 200.

²⁸⁴ Bouchard 1991: s. 31, 63, 97, 123. | fra sentralt hold, altså generalkapitlet, som var de som innførte disse reguleringene. På lokalt hold ble de derimot ikke opprettholdt, ifølge Bouchard, og derfor ble repetert gjennom i hvert fall 1100-tallet.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Jamroziak 2013: s. 242-44

²⁸⁷ Ibid: s. 242. | Viser også til den «ideale» monastiske forestilling; «Strengere etterfølgelse av Benedikts Regel» høres kanskje kjent ut fra da Robert av Molesme og da han etablerte seg i Citeaux – reform var ikke så mye en reformering, men en tilbakevending til en tidligere tilstand man anså som idealet

å sentralisere ordenen, og gi mer makt tilbake til generalkapitlet.²⁸⁸ Dette kan ses som et ledd i å bekjempe korrupsjon og dekadens hos de individuelle abbedene, men ved siden av dette tror jeg det kan være en del av det å beholde og regulere de eiendommene cistercienserne innehar. Benedict XII var cistercienser, og hadde tatt utdanning ved det cistercienske universitetet i Paris, og kan trygt antas å således være bekjent med forholdene innad i ordenen.

Med en mer sentralisert regulering kunne generalkapitlet og de øvrige lederne hatt mer helhetlig perspektiv på ordenen. Også siden det kommer pavelig initiativ under Benedict XII til en slik regulering av salg ser man at det var nok et anerkjent behov. At det var såpass med ulike forsøk på å øke graden av regulering kan gi vekt til den mer tradisjonelle tanken om hvordan senmiddelalderen var en tid preget av dekadens og korrupsjon som skulle bli forsøkt fjernet.²⁸⁹ Likevel, i kontekst av naturen er det lettere å se at det kan gå utover et av kjerneprinsippene til ordenen, nemlig uniformitet. Siden klosteret og tilhørende eiendommer forsvinner kan man argumentere for at de elementære funksjonene til ordenen, i forhold til Benedikts regel og også det å kunne gi mat til fattige, forsvinner med dem. Det blir en vanskelig motsetning å jobbe under da cistercienserne i utgangspunktet skulle etterstrebe en asketisk livsstil, men likevel ha såpass med eiendommer og grunnlag for velstand, men det var likevel nødvendig satt opp mot ovennevnte funksjoner.

Satt i forhold til at det tidligere på 1300-tallet også var forsøkt reform ved pavelig buller var ikke dette noe nytt. Benedicts reform virker derimot til å være mer i retning av de religiøse praksisene som cistercienserne utøvde, der den tidligere bullen var i stor grad rettet mot cisterciensernes økonomiske virke.²⁹⁰ Det er likevel interessant å se forskjellene, i hvert fall på motargumentene til den i 1317; det ble argumentert for at bullens innhold ville bli tolket som et angrep på cisterciensernes eiendom, som i prinsippet tilhørte jomfru Maria.²⁹¹ Her kan man se at de anvender det som i teorien også kan anses som et argument for det monastiske rommet, hvor deres tilhørighet og sammenknytning til Gud og andre opphøyde personer er direkte knyttet til jorda.

²⁸⁸ Ibid: s. 243-244, 268-69.

²⁸⁹ For cistercienserne er det flere som mener denne dekadansen startet takket være appropriasjon av en kirke med tilhørende tiende i 1147, men gjennom senmiddelalderen er det generelt et narrativ om mer og mer dekadens og moralsk forfall

²⁹⁰ Jamroziak 2013: s. 242-44.

²⁹¹ Ibid.

3.3.2 Forvaltningsgrunnlag og implikasjoner av salg

Cistercienserne hadde, som etablert, mye land å forvalte. Siden det ideelt sett var en integrert del av det monastiske livet å skulle være i kontakt med naturen er det ikke merkelig at ansamlingen av land ble såpass stor som den ble; kombinert med de ytterliggående sekulære og religiøse grunnene til å etablere seg i nye områder, derunder for å konvertere nye sjeler til kristendommen.²⁹² Som tidligere nevnt hadde svartedauden gjort at rekrutteringen av lekbrødre stagnerte. Dette gjorde den generelle forvaltningen av områdene vanskelig, da det var lekbrødrene som generelt stod for den spesialiserte arbeidskraften. Dette resulterer igjen også i økonomisk stagnasjon, om enn også grunnet angivelig korrupsjon, men som resultat kan man se salg eller utleie av eiendom på lokalt plan.²⁹³

Å bedrive med salg, utleie og lignende var ikke et nytt fenomen, og var noe som fulgte cistercienserne fra etableringen.²⁹⁴ Derimot endrer de fundamentale forutsetningene seg for hvorfor cistercienserne bedriver ulike forhandlinger, og man ser at på regionalt så vel som lokalt nivå forsvinner eiendom fra klostrene, enten grunnet krig, handel eller naturkatastrofer som ødelegger store områder.²⁹⁵ De pragmatiske behovene, om enn også de essensielle, forandrer seg, og man kan således argumentere for at det sjelelige eller religiøse rommet for cistercienserne minker. Samtidig var i hvert fall visse former for appropriasjon av eiendom, som pantsettelse, ikke direkte omfavnet av figurer som Bernard av Clairvaux.²⁹⁶ En slik mangel på praktisk bruk fra Bernard kan vise at slike former for transaksjoner ikke var et ideal Bernard etterstrebet, ei heller at det var noe han mente ordenen skulle bedrive med i henhold til den asketiske livsstilen deres.

²⁹² Glacken: s. 293. | Det å manipulere landskap og ikke minst konvertere jord og folk til kristendommen ble ansett som en del av samarbeidet mellom mennesket, natur og Gud.

²⁹³ Elder 1981: s.68. De enorme områdene i Irland ble stadig solgt eller leid ut i løpet av senmiddelalderen.

²⁹⁴ Bouchard: s. 5, 32. | Vel og merke ble det ikke idealisert, blant annet Bernard av Clairvaux var sterkt imot utleie, men det går igjen at cistercienserne ikke var fjerne fra tanken om å i hvert fall anskaffe jord på denne måten; en integrert del av historien deres er nettopp hvordan de var såpass flinke til å anskaffe og organisere større eiendommer ved hjelp av forhandlinger

²⁹⁵ Elder: s. 68. De cistercienske klostrene i Irland mistet områder i vesentlig grad gjennom 1400-tallet, og med bakgrunn i de øvrige politiske hendelsene i Europa tilknyttet dette til ulike abbeders utleie, salg og transaksjoner til venner og bekjente for en mye mindre pris enn det eiendommene egentlig var verdt. | Wolfgang Marius: kapittel 42, 49, 53, 65. | I Wolfgang sin krønike ser det ut til å være en naturlig del av klosterets historie å miste eiendom og jorder som resultat av for eksempel krigføring og lignende, samt andre former for salg ved nødvendighet.

²⁹⁶ Bouchard: s. 37-38. | Vel og merke kan det også bety, som Bouchard påpeker, at terminologien rundt pantsettelse ikke var uniform og endret seg fra første til siste halvdel av 1100-tallet, samt påpeker hun at det var få, om noen, andre klostre i regionen som skrev ned lignende kilder.

3.3.3 Reform som grunnlag for generell endring

Cistercienserordenen fant seg med andre ord i en verden i stadig endring. Verden var fundamentalt forandret i løpet av senmiddelalderen, og gullalderen til ordenen, med de faktorene, som de enkelte individene, de ulike verdslige fyrstene, de religiøse aktørene som omringet ordenen, samt de sosiokulturelle og klimamessige forholdene, lå ikke lenger i samme mynt.²⁹⁷ Det vi derfor ser av endringer bunner således ut i flere faktorer, hvor jeg også vil tillegge et klassisk syn på cistercienserordenens narrativ; det ideale, nemlig hva slags verden ordenen ideelt ville ha og hva de strebet etter, versus det som var virkeligheten. Selve narrativet ordenen etterstrebet å følge, med de ulike annotasjonene til naturen og dets iboende fordeler og spiritualitet, ligger ikke lenger like tilgjengelig. For å trekke tilbake til et annet aspekt av ordenens funksjonalitet, nemlig dets uniformitet, konformitet og samhold, er det naturlig å tro at dette blir sterkt utfordret, på flere nivåer.

Påvirkningene og medfølgende utvikling var mange og omfattende. Samtidig vil de rent pragmatiske behovene for ordenen ha endret seg fra de opprinnelige idealene og det cistercienserne måtte imøtekomme i løpet av senmiddelalderen. Likevel må disse hendelsene ses i lys av hverandre. Bullene og reformforsøkene fra rundt 1317-1318 ble stoppet på et realpolitisk grunnlag, men det ble også argumentert i forhold til den større hungersnøden cistercienserne stod ovenfor rundt dem.²⁹⁸ På grunn av avhengigheten knyttet opp til naturen og ressursene de fikk av dem blir det lett å se at behovene økes, og den forvaltningen de hadde utøvd opp til dette punktet, altså perioden etter svartedauden, er et resultat av disse erfaringene. Forsøkene på sentralisering og reform kan dermed ses i lys av at ordenens opprinnelige ideal ikke nødvendigvis stod i samsvar med de utfordringene de opp til da hadde møtt på, og ikke minst de kommende utfordringene; en reform for å gå tilbake til de opprinnelige idealene ble kanskje derfor sett på som en vei å gå for å ytterlig sementere (den reelle) forestillingen om samarbeidet med Gud. Kombinert med at ordenens økonomiske makt blir satt under press, økt grad av salg og utleie takket være påvirkningene, er det forståelig å se at ordenen går pragmatisk til verks og bruker det de fortsatt innehadde av nærhet til natur, eksempelvis hagen.

3.4 Hagen som umiddelbar nærhet til natur

Hagen var i viden bruk av cistercienserne. Fra deres tidligere etablering og gjennom århundrene var hagen, siden det var plassert i og var en del av klosteret, en stabil plass for

²⁹⁷ Glacken: s. 314, 349.

²⁹⁸ Jamrozik 2013: s. 242-43.

munkene å bedrive fysisk arbeid, helbrede syke og kontemplere i isolasjon.²⁹⁹ Hagen var derimot ikke bare en del av den rent ekklesiastiske og spirituelle sfæren, men ble stadig mer brukt i den sekulære verden.³⁰⁰ For cistercienserne var hagen allerede en etablert del av hverdagen, og i sammenheng med utviklingen av ordenens eiendommer gjennom senmiddelalderen blir den også en nærmere del av det å følge Benedikts regel. Siden ordenen baserte seg på det å skulle isolere seg selv og klosteret fra omverdenen kan man også se på de omkringliggende eiendommene som en videre ekspansjon av denne isolasjonen. Hvis de arvet det benediktinske synet på eiendom vil de fysiske grensene rundt klostrene deres, i form av eiendommene, åkrene og skogene, også manifestere seg til en spirituell grense hvor cisterciensernes isolasjon var reell for dem.³⁰¹

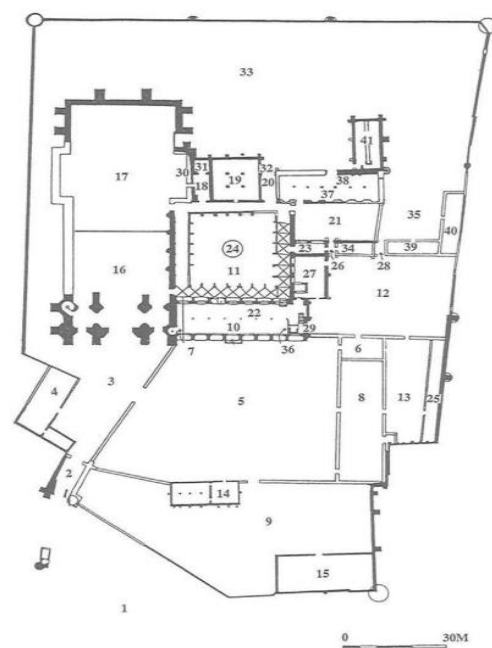

Fig. 1. Saint-Jean-des-Vignes, plan ca. 1375. (authors)

Fig. 4. Viser det cistercienske klosteret Saint-Jean-des-Vignes, med en nyere planløsning som viser hvordan det så ut cirka 1375.³⁰² 33 og 35 viser hager relatert til kirkegården og sykestua, med omtrentlig 4615m² dedikert plass.

I kontekst med et slikt syn på eiendommene sine kan man se utfordringer med de større salgene og utleien av eiendom i løpet av senmiddelalderen. I dette kan det også ses motsetninger, eller i hvert fall utfordringer, knyttet til det med at de også skulle hjelpe fattige.

²⁹⁹ Cassidy-Welch: s. 69.

³⁰⁰ Flere bøker ble skrevet gjennom senmiddelalderen som omhandler hagebruk, som *Ruralia Commoda* og *Le Ménagier de Paris*. Sistnevnte var derimot dedikert til forfatterens unge kone, men den har også et kapittel dedikert til hagearbeid.

³⁰¹ Rosenwein 1989: s. 75.

³⁰² Kinder 2004: s. 174.

Dette eksemplifiserer dog i større grad mye av misforholdet mellom et cisterciensk natursyn og deres religiøse og spirituelle posisjon i senmiddelalderen; cistercienserne selv hadde en idealisert tolkning av hvordan de på best mulig måte skulle utøve det monastiske livet i forhold til Benedikts regel. I virkeligheten, med de faktiske midlene, ressursene og ytre faktorene som motarbeidet dette, var det et vanskelig ideal å skulle opprettholde, spesielt når mye av deres grøntområder forsvinner som følge av alt fra vanskjøtsel til salg.³⁰³ Samtidig var idealet som satt opp mot virkeligheten allerede under press fra høymiddelalderen av, med de påfølgende begrensningene av salg og utleie satt i løpet av 1400-tallet som resultat.³⁰⁴ Med dette i bakgrunn kan det derfor være naturlig å tro at de tilfaller deres fysiske arbeid med noe som er lettere å håndtere, og som kanskje er lettere å kontrollere, nemlig de nært plasserte hagene.

Ved siden av cisterciensernes bruk av hagen ble den også mer og mer populær gjennom senmiddelalderen. Gjennom forfattere som Piero de' Crescenzi sin *Ruralia Commoda* ser man at hagen konseptualiseres i større og større grad også i den sekulære verden.³⁰⁵ Det som er interessant er hvordan mange av de samme egenskapene cistercienserne tilegnet naturen reflekteres inn i bruken av hagen.³⁰⁶ De verdslige hagene ble sett på som et eksempel på eller en forestilling av de religiøse og bibelske hagene.³⁰⁷ I motsetning til cistercienserne var sansehagene sin funksjon mer rettet mot det å *nyte* hagen og de eventuelle assosiasjonene man hadde innenfor litterære og religiøse opplevelser knyttet opp til hagen, kontra det religiøse arbeidet med å jobbe og bruke hendene for å bearbeide jorda.³⁰⁸ Dette er så klart innenfor to ganske ulike kontekster, men jeg ser det likevel som relevant at naturlige og religiøse forestillinger også er et fenomen hos verdslige, og ikke minst hvordan hagen som konsept blir aktualisert og utbredt i større grad enn tidligere. De verdslige forutsetningene for naturen blir mer og mer satt inn i en sluttet orden på menneskets premisser, og naturen og dens helbredende evner blir således mer kontrollerbar og lettere tilgjengelig for spesielt de i urbane miljøer.³⁰⁹ Cistercienserne var allerede gartnere, men Crescenzi sin bok påvirket og inspirerte spesielt i løpet av 1400-tallet, og bidro antagelig til økt praktisk bruk av teknologi, som igjen

³⁰³ Jamroziak 2013: s. 265.

³⁰⁴ Jamroziak 2013: s. 242-44. Som nevnt tidligere.

³⁰⁵ Baumann 2000: s. 205, 211. Blant annet Leonardo da Vinci brukte, antagelig, Piero sitt verk om hager til inspirasjon.

³⁰⁶ Bauman 2000: s. 206.

³⁰⁷ Baumann: s. 206, 210.

³⁰⁸ Bauman: s. 207.

³⁰⁹ Bauman: s. 210, 212.

førte til en overgang av mentaliteter.³¹⁰ Fra å manipulere og nyte naturen i et rent teologisk perspektiv, gjør erfaringene i det å utnytte naturen seg mer gjeldende.³¹¹

3.4.1 Wolfgangs argumentasjon og fravær av natur

Man skulle tro at forholdet til naturen var tett knyttet opp til og brukt som argument for eierskap av eiendom. Likevel ser man eksempler på at det mot slutten av middelalderen ikke er tilfellet. For eksempel i abbeden Wolfgang Marius sin krønike, eller årbok, skrevet rundt 1542, tar ikke i bruk argumentasjon knyttet til naturen og de godene som medfølger å inneha dette.³¹² Istedenfor legges det i første omgang vekt på den monetære verdien av områdene tilknyttet Aldersbach kloster. Ikke minst bruker han juridiske argumentasjoner, med utallige nevninger av donerte områder, og derfor en juridisk og historisk tradisjonell tilknytning til klosteret, for de gangene det i krøniken blir påstått fratatt eiendommer fra Aldersbach. Ved siden av dette legger han også vekt i hvordan fjerningen av disse områdene fjerner muligheten til munkene i Aldersbach fra å utøve almisse til de fattige og trengende. Satt i kontekst av tidsrommet krøniken ble skrevet kan det gi mening i at han heller setter fokus på disse argumentasjonene, da cistercienserordenen på dette tidspunktet ikke har den samme spirituelle autoriteten som det hadde i ordenens gullalder.

Med bakgrunn i at klosterets områder frarøves, og som unektelig også skjedde andre steder, ser man at ordenens tilknytning til naturen og spirituelle fostringsplass forsvinner.³¹³ Der hvor det grønne, inklusive de omkringliggende områdene, forsvinner, forsvinner også et grunnlag for kunnskap og den spirituelle tilknytningen til naturen.³¹⁴ Siden senmiddelalderen ofte anses som en tid i forfall kan dette nesten være en allegori for ordenen generelt når man nærmer seg 1500-tallet. Ikke bare er det eiendom og natur som forsvinner, men de som står i posisjon til å gjøre noe med det, som abbedene, forsvinner også. Til tross for det økte fokuset på universitetsutdanning, noe cistercienserne først begynte med i større skala i senmiddelalderen, kan det ligge til grunn et misforhold mellom hvordan ordenens klostre og eiendommer blir håndtert og dermed hvordan de betrakter naturen rundt seg.³¹⁵

³¹⁰ Bauman: s. 214.

³¹¹ Glacken: s. 314.

³¹² Wolfgang: kapittel 1, 8, 10, 11, 16, 36, 38, 43. | Wolfgang bemerker naturkatastrofer som et element, men det ser ikke ut til at dette resulterer i direkte tap av eiendommen og heller ressursene som kommer med dem. Istedenfor refererer han til juridisk bindende avtaler, gjerne donasjoner, kjøp og salg, som basis for eiendommene de forvalter, hvor spesielt avtalene klosteret mister eiendom oftest var resultat av dårlig økonomi og uegnede abbeder.

³¹³ Elder 1981: s. 68.

³¹⁴ Smith: s. 2, 4, 5.

³¹⁵ Burton & Kerr: s. 190. | Jamroziak 2013: s. 243-44.

Et annet påfallende element i Wolfgang sin krønike ser man i det første kapittelet. Den beskriver i korte ordelag etableringen av klosteret, men skiller seg sånn sett markant fra tidligere skrifter.³¹⁶ I all hovedsak bemerker den seg de ulike aktørene innenfor etableringen, både sekulære så vel som de religiøse. Den går også inn på et slott som angivelig skulle befinne seg i nærheten og hvordan klosteret var satt opp på en bakke; utover dette ser det ikke ut til at naturen har en større rolle i etableringen. Klosteret beskrives som en «ein stattliches Pflänzchen», eller «en statlig liten plante».³¹⁷ Dette er en av få, om noen, allegorier brukt om klosteret, og til tross for at klosteret beskrives som en plante ser jeg ikke at dette er ment som en plante i et naturperspektiv. Heller ser jeg på det i forhold til klosterets relasjon til cistercienserordenen som helhet, og sett at krøniken ble skrevet flere hundre år etter etableringen vil jeg tilegne det forfatterens viten om klosterets vekst i etterkant.

Utover denne beskrivelsen viser Wolfgang til de tilhørende gårdene. Dette er, som nevnt over, et ledd i å fremvise klosterets juridiske eiendommer. Krøniken skal så klart fungere som en historiebok, men det er likevel et tiltredende fenomen at naturen rundt klosteret ikke blir satt i like stort fokus som i tidligere cistercianske skrifter.³¹⁸ Sånn sett, også satt i kontekst med tekstens øvrige kritikk av abbeder og realhistoriske beskrivelser, ser jeg krøniken og mangelen på tilknytning og i det hele tatt beskrivelser av natur og forhold til dette som et resultat av den utviklingen jeg ellers har gått gjennom i oppgaven. Krøniken kan sånn sett være en videreføring av de øvrige ideene og idealene som klosteret står i under skrivingen, og er heller et utsagn for hvordan klosteret i 1542 har et mer praktisk behov for å føre ned dets eierskap på en mer etablert og langlevende måte.³¹⁹ At klosteret ser ut til, i følge krøniken, å ha vært lenge i forfall mener jeg underbygger dette, og er sånn sett et ledd i å sikre seg de økonomiske aspektene ved eierskap og forvaltningen av disse områdene.

Det er åpenbart at cistercienserordenen går gjennom store endringer og en utvikling som kan tolkes både negativt og positivt. I forhold til deres opprinnelige natursyn er det en del vage elementer som gjennom senmiddelalderen kan tilfalle begge veier i denne utviklingen. I Wolfgang sin krønike kommer det ikke noen ytterligere forklaring på klosterets forfall annet enn å spesifisere og fokusere på uegnede abbeder, og han tilskriver klosterets framgang til de

³¹⁶ Sorrell: s. 30. | Exordium Parvum: Kapittel 3. | Burton & Kerr: s. 9. | Matarasso: s. 287-290.

³¹⁷ Egen oversettelse.

³¹⁸ Matarasso: s. 287-290. Det er så klart to ulike litterære sjangere, med århundrer fra hverandre, men det er likevel påfallende at beskrivelser av natur ikke blir tillagt like stor vekt som i tidligere verk, også sett at det i perioden var en tilbakevending av Bernard av Clairvaux sine tekster.

³¹⁹ Sett at det er en krønike ser jeg muligheten for dette, da det skaper et annet juridisk grunnlag for klosterets eiendom.

ulike abbedene som åpenbart egnet seg.³²⁰ Derimot har han også ytre påvirkninger som forklaringsselementer, som krig, pest og lignende, men han beskriver det mer som en ytre faktor som ikke er den direkte årsaken til nedfallet. I denne konteksten tror jeg Wolfgang tilskriver de ytre påvirkningene for liten viktighet, samtidig som det på tidspunktet er en kulminering av en lengre utvikling med reformforsøk og nedgang, og ikke minst reformasjonen og innføringen av protestantisme må ha hatt en større virkning enn Wolfgang tilegner dem.³²¹ Jeg vil heller anerkjenne at denne utviklingen var vesentlig mer komplisert, med alle samlede elementer av krig, pest, religiøse uroligheter og klimautfordringer med ulike grad av påvirkninger som ikke nødvendigvis kun er bunnet ut i enkelte abbeders arbeid.

Dette til tross, naturen forsvant ikke helt fra rundt omkring ordenen. Gjennom senmiddelalderen sprer hagen som fenomen seg også inn i den sekulære verden i større grad enn tidligere.³²² Spredningen av hagen i byene betyr at man fjerner tidligere matjord, noe som tilfaller seg til eksempelvis økt kjøpekraft og import av mat fra andre steder.³²³ Det kan også, i hvert fall for cisterciensernes del, ses på som en måte å i større grad kontrollere og ikke minst opprettholde naturen rundt seg.³²⁴ Hagen var altså ikke et nytt fenomen, i hvert fall ikke for cistercienserne, og de delte flittig på kunnskap knyttet opp mot hagebruk. Dette er igjen en arv som går igjen tilbake til Benedikts regel, og ikke minst de tidligere religiøse grupperingene som sankt Benedikt antagelig ble inspirert av i senantikken; siden man skulle leve av det man selv dyrket var hagebruk og dyrking av jord allerede etablert som en del av det monastiske livet fra gammelt av.³²⁵ I senmiddelalderen, der klostrene tilhørende cistercienserne måtte fravike fra den alminnelige gårdsdriften med tilhørende eiendom, kan det derfor attribueres til forsøkene på å opprettholde uniformitet og etterfølgelsen av Benedikts regel. Med de øvrige assosiasjonene av Kristus som gartner, spesielt i forhold til det indre sjelelivet, kan dette ha vært en måte for de klostrene som gikk i forfall å opprettholde en sjelelig forbindelse.

³²⁰ Marius: forord, kapittel 6, 7, 9, 11, 55, 56, 57.

³²¹ Marius: Kapittel 64-67.

³²² Åsen 2021: s. 2. | Hagen som fenomen spredde seg også til det som lå i periferien av kontinentet, som Norge og Island.

³²³ Øye 1998: s. 8.

³²⁴ Sett i kontekst med den økte graden av avskoging er det lettere å systematisere et mindre, lokalt område, hvor hagearbeid også anses som arbeid ifølge Benedikts Regel

³²⁵ Lawrence: s. 5, 6.

3.4.2 Wolfgang som eksempel på underliggende endringer av natursyn

Naturen forandret seg rundt cistercienserne. Det idealiserte synet på samarbeid mellom orden, mennesket og Gud var nok likevel preget av en sterk integritet. Likevel var det en vesentlig god del faktorer som bygger opp om endringer og utviklinger gjennom høy- og senmiddelalderen frem mot reformasjonen. Innenfor dette kan miljø ha hatt en rolle. Utfordringene, krisene, som cistercienserne møtte var en sammensmelting av ulike faktorer; menneskelig aktivitet gikk utover miljøet og naturen rundt dem, og eventuelle konsekvenser på miljøet ville ha gjenspeilt seg i de menneskelige aktivitetene. Alt i alt ser man derimot at cistercienserne om noe var særdeles pragmatiske av, som bevist av de økonomiske og pragmatiske løsningene nonnene i lavlandene rundt Belgia og Nederland utviste da torven de brukte forsvant og myrene ble gjort om til åkrer.³²⁶

Iboende i dette er det at menneskets bruk av natur og naturressurser blir omgjort. Der det tidligere var et teologisk og religiøst aspekt av menneskets dominans, blir denne dominansen heller et resultat av erfaringene ordenen gjør seg i utnyttelsen av naturressursene.³²⁷ Takket være de fundamentale og administrative utfordringene ordenen går gjennom som bunner ut i tidligere nevnte faktorer blir naturens nytte tettere forbundet opp til det lokale nivåets egeninteresser, som kan gå utover det religiøse samholdet. Der noen klostre ville ha skog for skogens skyld, kunne det i andre regioner være av interesse å hugge den for tømmer eller kultivering av jorda.³²⁸ Et slikt mangel på uniformt verdenssyn og felles anskuelse bryter med de originale cistercienske idealene, og derfor også den cistercienske identitet.

Samtidig virker det som, ut ifra Wolfgang Marius sin krønike, at den sosiokulturelle utviklingen vi også ser påvirker hva som blir satt i fokus i skriftene deres. Naturen har ikke lenger den samme, elementære plassen. Dette kan ha hatt sammenheng med ordenens utvikling for øvrig; kombinasjonen av de ulike hendelsene som foregår, at det ikke lenger var like lukrativt å bli medlem i en monastisk orden og den økte graden av religiøse konflikter trumfer heller verdensanskuelsen til cistercienserne i senmiddelalderen. Uten et sentralisert generalkapittel som kan legge til rette for samlingen av ordenen og innføre en generell uniformitet faller de opprinnelige idealistiske tankene vekk. Dette er derimot ikke nødvendigvis på grunn av manglende kjennskap til de tidligere tekstene, siden Bernards skrifter fikk en gjenoppblomstring i løpet av senmiddelalderen, men heller et resultat av

³²⁶ Jordan: s. 192, 193, 198-200.

³²⁷ Glacken: s. 314.

³²⁸ Glacken: s. 314.

samfunnets utvikling og de praktiske behovene som meldte seg for cistercienserne i løpet av senmiddelalderen.

3.5 Cisterciensk forvaltning og ideal

Det er mange faktorer som går igjen i hvordan cistercienserne forvaltet og møtte naturen i senmiddelalderen. Med de ulike bevegelsene, spesielt her i reformbevegelsen, som blir stadig større og trekker stadig linjer mot det å eksempelvis følge Benedikts regel mer ettertrykkelig, kan man si at det var et behov for samtiden å endre på fundamentale sider ved ordenen. De isolerte klostrene til cistercienserne, som kan i prinsipp ha blitt mer isolert ved eierskap av omkringliggende områder, blir stadig mindre på regionalt basis. Til grunn i dette, i hvert fall ifølge visse aktører, var det abbedenes korrupsjon eller inkompetanse som skapte utfordringer og lot dem florere.³²⁹ I et samlet, helhetlig perspektiv kan det argumenteres for at det er det er denne utviklingen, både innad og utad av ordenen, som forandrer seg såpass at det ideale ordenen funderte seg på forsvinner mer og mer. Dette betyr ikke at det er det grunnleggende natursynet som sådan forandrer seg eller nødvendigvis har en direkte kobling til det, tvert imot vil det heller tale for at ordenens autoritet i stor grad ligger i nettopp naturen rundt dem, men forutsetningene for dette ligger ikke lenger til stede. Idealet, herunder det idealistiske natursynet, samsvarer i mindre og mindre grad ikke lenger med den cistercienske virkeligheten.

Innunder dette er det et par fundamentale elementer som påvirker denne cistercienske virkeligheten. Lekbrødrene var en viktig del av arbeidet med eiendommene og de ulike sosioøkonomiske arbeidet til cistercienserne. Med frafallelsen av lekbrødrene forsvinner en integrert del av det å bygge den naturlige barrieren og den religiøse forestillingen rundt klostrene; den isolerte verden munkene lever i blir mindre. Dette i et økonomisk perspektiv er så klart problematisk, men sett i sammenheng med den etterstrebende isolasjonen og representasjonen av villmark er det særødeleggende. Når rekrutteringen av nye lekbrødre innskrenkes, mister de en del av grunnlaget for å opprettholde de større eiendommene sine. Likevel, villmarken vil fortsatt være der, men siden cistercienserne så på naturen rundt seg som en del av deres religiøse autoritet mister de i det store og hele en vesentlig del av den forbindelsen de kunne ha med Kristus.³³⁰ Dette går ikke kun utover ordenens sentralisering rundt Benedikts regel, det religiøse aspektet, men også de økonomiske og derfor sosiale bindingene ordenen har til omverdenen. Igjen, motsetningene er mange, og på lokalt plan kan

³²⁹ Som poengtert i krøniken av Wolfgang Marius.

³³⁰ Smith: s. 2, 3, 4-5. | Kristus, som tross alt stod representert som gartner

klostrene være enten for rike i forhold til den asketiske levemåten de skulle etterstrebe, eller være for fattige til å opprettholde arbeidet med jord og natur, som også går utover deres arbeid for fattige.

Dette er ikke bare forbeholdt senmiddelalderen. Det er heller en kontinuitet fra høymiddelalderen, hvor utfordringene ikke er like framtrepende, men med ønsket om reform og de generelle trendene innad i cistercienserordenen blir det synligere og opptar i større grad fokuset.³³¹ Utfordringen i dette, spesielt i forhold til det å etablere en sammenhengende kontinuitet i natursynet til ordenen, ligger i at dette fokuset ofte faller tilbake på økonomien og ikke de religiøse forbindingene til naturen rundt dem. Hvis det grønne skal være kunnskap, og denne kunnskapen blir formet nettopp av det grønne og det monastiske livet det gir, ser man at ordenen ikke bare selger eller leier ut sine verdslige goder, men også forutsetningen for kunnskap og en religiøs tilknytning til Kristus bundet opp i naturen, i hvert fall oppfatningen av denne kunnskapen.³³² Alt i alt blir det en slags allegori for det man ser i senmiddelalderen, som skal være en tid i forfall, tett knyttet opp til abbedenes korrupsjon og misligholdelse av forvaltningen.

Abbedenes mislykkede forvaltning blir likevel en for enkel forklaring. Siden ordenen oppmuntrer og til dels beordrer abbedene til å ta utdanning, også ved ordenens egne universiteter, blir det en motsetning å skulle tro at abbedene ikke kjenner til verdien de monastiske fedrene legger til grunn for det grønne.³³³ Det må derfor ha vært noe mer grunnleggende som har endret seg, hvor det generelle verdensbildet for en cistercienser i senmiddelalderen ikke lenger sammenfaller med de forestående århundrene. Ordenens arbeid med fattige og det fysiske arbeidet har fortsatt en plass hos ordenen i senmiddelalderen, men de fundamentale mulighetene de hadde rundt det, som var tidligere muliggjort av de enorme økonomiske engasjementene deres, forsvinner sakte, men sikkert i takt, med ordenens autoritet på et realpolitisk plan. Hvis de spirituelle aspektene, spesielt de knyttet opp til Benedikts regel og natur, forutsetter eierskap av jord og tilhørende natur, blir det vanskelig å

³³¹ Jamroziak 2013: s. 243-44. Pave Benedicts XII buller taler for at det er anerkjente og antagelig veletablerte utfordringer som forsøkes å tas tak i, nemlig at ordenen (og andre monastiske ordener) sliter nettopp med «korrupsjon» og fravikelse fra Benedikts Regel – at det blir forsøkt tatt tak i fra pavens hold kan reflektere at idealet om det monastiske livet fortsatt står i fokus

³³² Smith 2019: s. 1.

³³³ Spesielt forherligelsen av Clairvaux, med beskrivelsen av den - ikke at dette betyr at den anonyme beskrivelsen var obligatorisk lærestoff i samtlige universiteter, mer heller på et prinsipielt plan

si at det ikke henger sammen at ordenens økonomiske utfordringer i senmiddelalderen går hånd i hånd med en mulig mangel på religiøs tilknytning til den samme naturen.

4 Konklusjon

Naturen som omringet cistercienserordenen var tett integrert inn i deres verdensbilde. I løpet av ordenens gullalder, spesielt under Bernard av Clairvaux, ble dette natursynet satt inn i et rammeverk som skulle representere og skille ut den cistercienske identiteten som helhet. Innunder dette bedrev de forvaltning av den naturen de tilegnet religiøse forestillinger, hvor samarbeidet mellom menneske og natur var satt i kontekst med religion og deres sjelelige liv. De fundamentale forutsetningene de hadde ved etableringen av ordenen endret og forandret seg, og i løpet av senmiddelalderen kom det større omveltninger og utfordringer som ordenen møtte på, både internt og eksternt. Disse endringene kom i form av både sosiokulturelle, økonomiske og miljømessige aspekter, som gjorde at deres forvaltning av naturen også måtte endre seg. Under dette kan det også derfor argumenteres for at natursynet deres også måtte gå gjennom en forandring. I løpet av oppgaven har jeg sett på disse ulike krisene og kulturelle omveltningen cistercienserne møtte på og ble påvirket av, for å se nærmere på om disse endringene hadde en såpass markant påvirkning på ordenen at man kan si at natursynet og -forvaltning endret seg i løpet av senmiddelalderen.

Det er en selvfølge at forholdet cistercienserne hadde med naturen i bunn og grunn var religiøst fundamentert. Som med mye av det som skjer med cistercienserne utover middelalderen er det derimot mye å se til, når det kommer til idealene ordenen streber etter og den virkelige verden hvor de utøver handlingene sine. Cistercienserne setter rammeverket rundt idealene sine inn i de skriftene de kommer med hvor naturen står som en sentral del, og et godt eksempel er den anonyme beskrivelsen av Clairvaux. Likevel vil jeg argumentere for at disse religiøse ideene, om handlingene rundt naturen, tilfaller seg et sekulært perspektiv også; det cistercienske idealet er da det «religiøse» eller den «spirituelle» konseptualiseringen, mens den cistercienske (og øvrige) virkeligheten er det sekulære realhistoriske.³³⁴ Jeg tror det er en sammenblanding av ideal og virkelighet, hvor de religiøse ideene varierer seg i løpet av senmiddelalderen og der de sekulære hendelsene, krisene, er av såpass stor variasjon og hyppighet at de opprinnelige religiøse ideenes nye (cistercienske) virkelighet er et resultat av nettopp de erfaringene.

³³⁴ Glacken 1967: s. 314 | Religiøse ideer, etter lengre tid, blir påvirket av det sekulære, realhistoriske, nettopp fordi de religiøse opprinnelige ideene forsvinner lenger tilbake i tid og blir mer og mer påvirket av de sekulære hendelsene, om det så er folks praktiske aktiviteter, erfaringer, økonomiske eller sosiale faktorer som griper inn;

Det sier seg selv at natur og mennesker henger tett sammen. Cistercienserne jobbet med og var aktive i å manipulere landskapet rundt dem hvis det var behov for det, noe som viser seg både idealisert i et religiøst perspektiv, men også gjennom de sekulære ideene, behovene og teknologiske framskrittene de går gjennom. Den utviklingen de går gjennom i senmiddelalderen, med de krisene og omveltningene de møtte på, ser derimot ut til å ha reorientert ordenens pragmatiske (og derunder sekulære) behov til å overskygge det religiøse perspektivet rundt naturen. Spesielt det økonomiske aspektet ved ordenens virke ser ut til å dominere. Dette økonomiske aspektet er også under sterk forandring takket være den generelle utviklingen, med påvirkninger fra både klima, miljø, pest og andre elementer jeg har gått gjennom i oppgaven. Som resultat av dette ser det ut til at ordenen måtte forsøke å opprettholde dens religiøse og sekulære autoritet. Ordenens religiøse integritet var neppe som helhet utfordret, men på lokalt plan kunne naturen vike for hva de praktiske behovene var. Med dette ser man også muligheten for at ordenens sekulære autoritet kunne svinne hen.

Naturen ordenen eide og forvaltet var av enorm størrelse og derfor av enorm variasjon. De sentraliserende reformforsøkene anser jeg som nødvendige i forhold til det å opprettholde en viss form for uniformitet i forhold til liturgi og enhet, men takket være ordenens enorme geografiske utbredelse ser jeg det som en svakhet at de individuelle klostrene kunne ha såpass med makt over seg selv og sitt eget virke. Likevel vil jeg ikke pålegge de individuelle abbedene for mye, da det er tilsynelatende et gjennomgående problem at de idealene som ordenen i sin gullalder originalt haget etter vek for mye fra realiteten. De reformforsøkene jeg har referert til går ikke direkte inn på spørsmål og tematikken rundt naturen, men orienterer seg rundt etterfølgelsen av Benedikts regel.

Disse ulike faktorene viser at natursynet, som forsøkt innført gjennom de tidligere skriftene, har gått gjennom en fundamental endring. Fra å heller viser den idealistiske siden av manipulering av naturen, hvor konvertering og kolonisering ses på som et ledd i å gi ære til Gud, forsvinner dette aspektet mer og mer da Europa i stor grad blir kristnet og «modnes» som et kristent kontinent i løpet av senmiddelalderen. Med de omveltningene de møter på, samt de krisene de gjennomgår, vil jeg argumentere for at det på lokalt nivå var lettere å skulle skape orden i naturen med det stadig mer populære hagearbeidet, som også blir mer og mer populært i den sekulære verden. Krisetid og sosiale omveltninger gikk derfor ikke nødvendigvis utover den religiøse integriteten, men de måtte omstille seg innenfor de realhistoriske elementene de stod overfor.

Illustrasjoner

Side 10, figur 1. Illustrasjon fra manuskript. Hentet fra:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/54/Stephen_Harding.jpg

Side 22, figur 2. Bilde av Rievaulx kloster i dag. Hentet fra: [https://www.english-](https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/rievaulx-abbey/history-and-stories/history/)

[heritage.org.uk/visit/places/rievaulx-abbey/history-and-stories/history/](https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/rievaulx-abbey/history-and-stories/history/)

Side 26, figur 3. Cisterciensk kloster i Romania. Hentet fra: [https://traveltastefeeel.com/the-](https://traveltastefeeel.com/the-cistercian-abbey-of-carta-transylvanian-gothic-and-horror/)

[cistercian-abbey-of-carta-transylvanian-gothic-and-horror/](https://traveltastefeeel.com/the-cistercian-abbey-of-carta-transylvanian-gothic-and-horror/)

Side 56, figur 4. Plantegning av cisterciensk kloster. Hentet fra: Kinder, T. N. (Red.). (2004).

Perspectives for an Architecture of Solitude : Essays on Cistercians, Art and

Architecture in Honour of Peter Fergusson. Turnhout: Brepols Publishers.

Bibliografi

Primærkilder

Exordium Parvum. Hentet fra: <https://ocso.org/resources/foundational-text/exordium-parvum/>

The Good Wife's Guide (Le Ménagier de Paris): A Medieval Household Book. Greco, G. L.,

Rose, C. M. (transl.) (2009). Cornell University Press.

The Rule of St. Benedict in English. Fry, T. (Red.). (1982). Collegeville: The Liturgical Press.

Wolfgang Marius. (1516-1542.). *Annales sive Cronicon domus Alderspacensis.* | Kapsner, A.,

Kalhammer, H. (transl.). Yearbooks or chronicle of the house (monastery) Aldersbach,

published by brother Wolfgang, abbot. S. 49-165. | Klugseder, R. (red.). (1996). *850*

years of the monastery in Aldersbach: commemorative publication to celebrate the

850th anniversary of the founding day of the Cistercian Abbey Aldersbach. Aldersbach.

Hentet fra: <https://www.alderspach.de/geschichte/marius.html#cap25>

Sekundærlitteratur:

Arnold, E. (2013). *Negotiating the Landscape : Environment and Monastic Identity in the*

Medieval Ardennes. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Arnold, J. H. (2014). Histories and Historiographies of Medieval Christianity. *The Oxford*

Handbook of Medieval Christianity.

- Alfonso, I. (1991). Cistercians and Feudalism. *Past & Present*, 133, 3–30.
<https://www.jstor.org/stable/650765>
- Bauernfeind, W., Woitek, U. (1999). The Influence of Climatic Change on Price Fluctuations in Germany During the 16th Century Price Revolution. | *Climatic Change* 43, s. 303–321 . <https://doi.org/10.1023/A:1005502518695>
- Bauman, J. E. (2000). *Piero de' Crescenzi's Liber ruralium commodorum: Unearthing the Origins of the Pleasure Gardens*. (doktorgradsavhandling, University of Virginia). Hentet fra: <https://doi.org/10.18130/V32W4D>
- Berman, C. H. (2010). *The Cistercian Evolution: The Invention of a Religious Order in Twelfth-Century Europe*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Bouchard, C. B. (1991). *Holy Entrepreneurs : Cistercians, Knights and Economic Exchange in Twelfth-Century Burgundy*. Ithaca: Cornell University Press.
- Bruun, M. B. (Red.). (2013). *The Cambridge Companion to the Cistercian Order*. New York: Cambridge University Press.
- Burke, P. (1992). *History and Social Theory*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Burton, J. & Kerr, J. (2011). *The Cistercians in the Middle Ages*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Cassidy-Welch, M. (2001). *Monastic Spaces and their Meanings : Thirteenth-Century English Cistercian Monasteries*
- Charvatova, K. (2019). The mining and metallurgical activities of the Cistercians of the medieval kingdom of Bohemia. | Baudin, A., Benoit, P., Rouillard, J., Rouzeau, B. (Red.). *L'Industrie cistercienne (XIIe-XXIe siècle)* (s. 147-156). Paris: Somogy-Éditions d'Art.
- Clark, J. (2011). *The Benedictines in the Middle Ages*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Classen, A. (Red.). (2016). *Death in the Middle Ages and Early Modern Time*. Berlin: De Gruyter.
- Collet, D. & Schuh, M. (Red.). (2018). 'Famines During the Little Ice Age' : *Socionatural Entanglements in Premodern Societies*. Springer.

- Elder, E. R. (Red.). (1981). *Cistercians in the Late Middle Ages : Studies in Medieval Cistercian History VI*. Kalamazoo: Cistercian Publications.
- Garnier, N. & Vedeler, M. (2021). Revealing Medieval culinary practices in Norway: A first metabolomic-based approach. *Journal of Archaeological Science*, 2021 (vol. 40.).
<https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2021.103206>
- Glacken, C. J. (1967). *Traces on the Rhodian Shore : Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*. Berkeley: University of California Press.
- Helms, M. W. (2004). Before the Dawn : Monks and the Night in Late Antiquity and Early Medieval Europe. *Anthropos*, 99. S.177-191.
- Hoffmann, R. (2014). *An Environmental History of Medieval Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jamroziak, E. (2013). *The Cistercian Order in Medieval Europe: 1090-1500*. New York: Routledge.
- Jamroziak, E. (2021). *The Historiography of Medieval Monasticism: Perspectives from Northern Europe*. Religions 12: 552. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel12070552>
- Jordan, E. L. (2018). Transforming the landscape: Cistercian nuns and the environment in the medieval Low Countries. *Journal of Medieval History*. 44:2, s. 187-201
- Jørgensen, D. (2010). What to Do with Waste? The Challenges of Waste Disposal in Two Late Medieval Towns. | Legnér, M., Lilja, S, *Living Cities: An anthology in urban environmental history*. (s. 34-55). Forskningsrådet Formas.
- Jørgensen, D., Jørgensen, F.A. (2008). Miljøhistorie: Kunsten å lytte til naturens stemme? | *Fortid : Studentenes historietidsskrift*, 5(4), 6-9.
- Kinder, T. N. (Red.). (2004). *Perspectives for an Architecture of Solitude : Essays on Cistercians, Art and Architecture in Honour of Peter Fergusson*. Turnhout: Brepols Publishers.
- Knapp, H., Nelle., O., Kirleis, W. (2015). Charcoal usage in medieval and modern times in the Harz Mountains Area, Central Germany: Wood selection and fast overexploitation

of the woodlands. | *Quaternary international* 2015 (366.), 51-69.

<http://dx.doi.org/10.1016/j.quaint.2015.01.053>

Keyser, R. (2020). 8. The Medieval Roots of Woodland Conservation: Northern France and Northwestern Europe, ca. 1100–1500. | A. Dowling & R. Keyser (Red.).

Conservation's Roots: Managing for Sustainability in Preindustrial Europe, 1100–1800 (s. 203-229). New York, Oxford: Berghahn Books.

<https://doi.org/10.1515/9781789206937-011>

Lawrence, C. H. (1984). *Medieval Monasticism : Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. (vol. 3.). Harlow: Longman.

Le Goff, J. (1988). *Medieval Civilization 400-1500*. New York: Barnes & Noble Books.

Magnusson, R. J. (2001). *Water Technology in the Middle Ages*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Matarasso, P. M. (Red.). (1993). *The Cistercian World : Monastic Writings of the Twelfth Century*. London: Penguin Books.

Mixson, J. D. & Roest, B. (Red.). (2015). *A Companion to observant reform in the Late Middle Ages and Beyond*. Leiden & Boston: Brill.

Posset, F. (2005). *Renaissance Monks: Monastic Humanism*. Leiden: Brill.

Pribyl, K. (2017). *Farming, Famine and Plague : The Impact of Climate in Late Medieval England*. Norwich: Springer.

Rosenwein, B. (1989). *To be the Neighbor of Saint Peter : The Social Meaning of Chy's Property, 909-1049*. Ithaca & London: Cornell University Press.

Salmien, T. Fishing with Monks | Marjo Poutanen (Ed.), *Colonists on the Shores of the Gulf of Finland: Medieval Settlement in the Coastal Regions of Estonia and Finland*.

Vantaa City Museum Publications, 22. Vantaan Kaupunginmuseo, Lahti 2011, p. 37-64.

Schmitt, C. B., Skinner, Q., Kessler, E. & Kraye, J. (Red.). (1988). *Cambridge History of Renaissance Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Smith, J.L. (2019). Interrogating Green Space in Medieval Monasticism: Position, Powers and Politics. *Open library of humanities*, 5 (1.): 41. S. 1-26.
<https://doi.org/10.16995/olh.283>
- Sorrell, R. D. (1988). *St. Francis of Assisi and Nature : Tradition and Innovation in Western Christian Attitudes toward the Environment*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- De Vingo, P., Vandewiele, W., Casazza, M. & Lega, M. (2019). Hidden Environmental Vulnerability in Relation to the Instability of Two Medieval Monastic Communities and Consequences for Present Environmental Management Options. | *Journal of Environmental Accounting and Management* 7(2.), 121-137. DOI:10.5890
- Voigtländer, N., & Voth, H.J. (2013). The Three Horsemen of Riches: Plague, War, and Urbanization in Early Modern Europe. *The Review of Economic Studies*, 80(2 (283)), 774–811. <http://www.jstor.org/stable/43551502>
- Walton, S. A. (Red). (2009). *Fifty Years of Medieval Technology and Social Change*. Routledge: London.
- White, L. (1967). *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*. Science 155: 1203-1207.
Sist besøkt 07.03.2023, hentet fra:
<https://www.cmu.ca/faculty/gmatties/lynnwhiterootsofcrisis.pdf>
- Øye, I. (1998). *Middelalderbyens Agrare Trekk*. Bergen: Bryggens Museum.
- Åsen, P. A. 2021. Medieval Monastery Gardens in Iceland and Norway. *Religions* 12: 317.
<https://doi.org/10.3390/re112050317>

